

BARCELONA HOSPITALÀRIA SEGLES XIV-XX

de Santa Creu
a Sant Pau

- * **Autores:** Mercè Armñana, Anna Maria Brugulat, Esther Martínez, Immaculada Monclús i Anna Maria Ribas
- * **Tutor:** Xavier Baró i Queral, Doctor en Historia, Universitat Internacional de Catalunya
- * **Campus de l'Experiència UIC.** Primer Curs 2022-2023, 2nd. Semestre
- * **Data d'entrega:** 16 de maig de 2023

ÍNDEX	Pàgina
INTRODUCCIÓ I OBJECTIU	
1. ORIGENS DE L'HOSPITAL MEDIEVAL 1.1. DEFINICIÓ DEL CONCEPTE "HOSPITAL" 1.2. ELS PRIMERS HOSPITALS 1.2.1. ORIENT 1.2.2. OCCIDENT 1.3. LA NOCIÓ DE POBRESA EN L'EDAT MITJANA 1.4. L'ELEMENT RELIGIÓS	5-7
2. ELS HOSPITALS DE BARCELONA ABANS DEL 1401 2.1. HOSPITAL D'EN BERNAT MARCÚS 2.2. HOSPITAL DE SANT LLÀTZER (SANT MARGARIDA DELS MESELLS) 2.3. HOSPITAL DE JOAN COLOM 2.4. HOSPITAL D'EN VILAR O DE SANT MACIÀ 2.5. HOSPITAL D'EN PERE DESVILAR 2.6. HOSPITAL DE SANTA EULÀLIA DEL CAMP	7-12
3. HOSPITAL DE LA SANTA CREU DE BARCELONA 3.1. FUNDACIÓ 3.2. CONSTRUCCIÓ 3.3. ADMINISTRACIÓ, FINANÇAMENT I FUNCIONAMENT INTERN 3.4. DECADÈNCIA 3.5. DIGNIFICACIÓ	13-16
4. DE L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU AL DE SANT PAU 4.1. L'ANTIC HOSPITAL DE LA SANTA CREU 4.2. GESTACIÓ DEL NOU HOSPITAL DE LA SANTA CREU I SANT PAU 4.3. PAUL GIL I SERRA, BANQUER I MECENES 4.4. LLUIS DOMENECH I MONTANER 4.5. ANY 2023. CENTENARI DE LA MORT DE LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER	17-28
5. DONES I TREBALL A LA BARCELONA BAIX MEDIEVAL 5.1. LA DONA A L'EDAT MITJANA 5.2. LES DONES QUE TREBALLAVEN A L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU 5.2.1. LA CAMBRERA	29-44

5.2.2. LES CUIDADORES DE MALALTES I D'INFANTS I LA INFERMERA 5.3. ASSISTÈNCIA A LA INFÀNCIA ABANDONADA 5.3.1. "LA MARE DE LES DIDES" 5.3.2. LES DIDES 5.3.3. LES DIDES DE CASA 5.3.4. LES DIDES EXTERNES, DE FORA O D'ARGENT 5.4. PERSONAL DOMÈSTIC 5.4.1. VIUDES I BEGUINES 5.4.2. CUINERES 5.4.3. BUGADERES 5.4.4. SERVENTES 5.4.5. ALTRES POSSIBLES TREBALLS 5.5. LA MADONA ESTÀCIA 5.5.1. LA SEVA DONACIÓ, REFLEX DE LA SEVA MENTALITAT	
6. ADVOCACIONS RELIGIOSES I CURES ESPIRITUALS PELS MALATS	44-46
7. ALIMENTACIÓ I SALUT A LA BAIXA EDAT MITJANA 7.1. ALIMENTS PER ELS MALALTS A L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU.	47-51
8. LA GESTIÓ A L'HOSPITAL EN TEMPS D'EPIDÈMIES I GUERRES 8.1. EPIDÈMIES A LA CIUTAT DE BARCELONA. 1333-1651 8.2. LA GUERRA CIVIL CATALANA 8.3. ASSITÈNCIA A MILITARS EN TEMPS DE GUERRA	52-56
9. LA CURA DELS MALALTS A L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU	56-60
10. SEGLE XIX: DEL PLURALISME MÈDIC A L'ESPECIALITZACIÓ 10.1. LES PRIMERES ESCOLES REGULADES DE MEDICINA A CATALUNYA 10.2. FRANCESCA SATORRA, METGESSA AL SEGLE XIV A BARCELONA 10.3. 10.3 DOLORS ALEU, LA PRIMERA DONA LLICENCIADA EN MEDICINA DE L'ESTAT ESPANYOL I LA SEGONA QUE VA ASSOLIR EL TÍTOL DE DOCTORA AL SEGLE XIX	60-66
11. EPÍLEG	67
12. BIBLIOGRAFIA	68-69
13. PROCEDÈNCIA DE LES IL·LUSTRACIONS	70-73

INTRODUCCIÓ. Els "hospitals" tenen els seus primers inicis a partir del segle IV, quan l'imperi romà esdevé cristià i es comença a donar importància als valors de les misericòrdies (donar menjar al qui té fam, donar beure al qui té set, vestir el despallat, visitar els malalts, acollir els peregrins...) en definitiva, a observar actes de misericòrdia. L'església va reinterpretant que tot això es pot fer com acte caritatiu, i a partir del moment que els bisbes passen de ser simples rectors, a personatges públics amb cert poder civil, decideixen crear els hospitals amb la finalitat de ser més operatius en el compliment d'aquests actes de misericòrdia.

Més tard, a Barcelona, durant el segle XIV, ja se n'havien consolidat sis d'hospitals (petits), tant dins com fora de les muralles. Eren hospitals que vivien de la caritat o de les donacions. El 1401 es va decidir concentrar tota l'activitat d'aquests sis hospitals en un sol edifici i establir un sistema d'ajut, més modernitzat i eficaç. Així neix l'hospital de la Santa Creu que funcionarà fins a finals del segle XIX, quan queda petit a causa del creixement de la ciutat i també per rebre els avenços de la medicina. Gràcies al llegat del banquer Pau Gil, El 15 de gener de 1902 es col·loca la primera pedra del futur nou hospital que es dirà de la Santa Creu i Sant Pau. L'Arquitecte encarregat del projecte és Lluís Domènech i Montaner (1850-1923) i l'edifici civil es converteix en el més rellevant del modernisme català.

OBJECTIU. La raó per la qual hem escollit aquest tema, és perquè considerem que tot i que la majoria de vosaltres sou ja coneixedors d'una gran part dels fets comentats en aquest treball, estem convençudes que, així i tot, gaudireu d'aquest petit passeig per aquesta Barcelona Hospitalària que tant diu de la nostra ciutat, de les seves institucions civils i religioses, i especialment d'aquells ciutadans, il·lustres i mecenes, i de totes les persones abnegades -la major part de les vegades anònimes-, que amb el seu esforç i entrega han tingut cura de tantes persones en situació de precarietat absoluta en moments molt complexos de la història d'aquesta nostra ciutat. Per a totes elles, aquest és el nostre petit homenatge de reconeixement a la seva gran vocació.

1. ORIGEN DE L'HOSPITAL MEDIEVAL

1.1 DEFINICIÓ DEL CONCEPTE "HOSPITAL". La definició d'Hospital com l'entenem avui dia, seria el lloc on els membres d'una comunitat obtenen els serveis mínims per recuperar la salut i un espai per la rehabilitació de gent física o mentalment incapacitada. És també una institució d'ensenyament i d'aprenentatge de futurs metges, cirurgians i altres professionals i és amb freqüència, un centre d'investigació on s'amplia el coneixement científic de les malalties.

La finalitat doncs de l'hospital actual és sens dubte, el guariment dels malalts. En canvi, l'hospital medieval sovint ha estat presentat com una institució limitada a la pràctica de la caritat cristiana envers pobres, pelegrins, malalts, nens orfes, desvalguts, etc., però no com un lloc de curació, i de fet fins a les societats preindustrials, van ser primordialment centres religiosos i caritatius, i no pas establiments destinats a la guarició de malalts. Tot i això, afirmar que es van limitar a donar hospitalitat, és una visió parcial i plena de matisos rebatibles.

1.2 ELS PRIMERS HOSPITALS. No es pot concretar ni el moment ni el lloc on van aparèixer els primers hospitals en l'àmbit mundial, però sabem que és ben entrada l'edat mitjana quan es comença a parlar d'hospital pròpiament dit. A Grècia, al voltant del segle VI Ac, van aparèixer els metges públics que oferien una alternativa de metge tècnic, sense cap mena de característica sacerdotal.

Pel que fa al món romà, l'atenció de malalts, podia ser de dos tipus: els destinats als esclaus en institucions privades, promogudes pels mateixos propietaris dels esclaus, ja que aquests constituïen una font econòmica important, i el dels militars, concebuts per atendre, curar i rehabilitar els soldats ferits. Aquests hospitals solien ubicar-se en les principals rutes de comunicació, però no hi ha indicis que facin pensar que a part d'esclaus i soldats, també s'haguessin destinat a la resta de la població, i per aquesta raó no poden qualificar-se com a hospitals pròpiament dits, tot i que des del punt de vista del seu funcionament, s'hi puguin trobar analogies.

1.2.1 ORIENT. A principi del segle IV Dc, a Antioquia i Síria, ja hi havia unes cases de caritat on es donava refugi i s'atenia als pobres i pelegrins. L'emperador Julià l'Apòstata (361–363), tot i haver renunciat al cristianisme i haver promogut un retorn al paganisme, va impulsar la creació d'una xarxa d'aquestes cases de caritat a imitació dels cristians i destinats a tots els viatgers pobres. Sembla que aquesta fou la llavor a partir de la qual es va desenvolupar l'hospital pròpiament dit a l'Orient, ja que aquests albergs van acabar per atendre també als malalts i persones necessitades. Hi havia metges, cuiners, infermers i altres servidors.

1.2.2 OCCIDENT. L'Hospital com a institució va començar amb l'expansió del cristianisme i, per tant, amb el compliment progressiu dels manaments evangèlics, d'entre els quals ressaltem les tres virtuts teològals considerades exigibles per a ser un bon cristià: Fe, l'Esperança i finalment Caritat “estimaràs al teu proïsme com a tu mateix”, raó per la qual es posa en moviment la projecció del concepte “Hospitalitas” i conseqüentment, la missió de l'Hospital, tot i que les institucions assistencials al món occidental visqueren un procés molt més lent en quant a la pràctica mèdica.

1.3 LA NOCIÓ DE POBRESA EN L'EDAT MITJANA. Pobre era tot aquell que no podia auto mantenir-se sense l'ajut extern. Als territoris urbans predominaven els pobres o malalts i marginats. A les zones rurals: lladres, jornalers agrícoles i camperols, les terres dels quals eren insuficients per assegurar la subsistència dels propietaris i de la seva família. A Barcelona, hi va haver fins a vuit institucions parroquials de caràcter benèfic. La més antiga sembla que fou la de Santa Maria del Mar que esdevingué la més important. En el segle XV hi havia un gran contrast entre els “nobles” i la gran quantitat de pobres i marginats que circulaven pels carrers de Barcelona.

En èpoques de crisi, els marginats i els pobres podien arribar a representar fins a un vuitanta per cent de la població. De pobres n'hi havia de dues menes: els anomenats “els pobres de Crist”, que eren simplement captaires reconeguts amb permís per demanar als carrers o les esglésies, i els pobres els anomenats “vergonyants” que tenien família a càrrec seu, cosa que feia que la situació de pobresa s'estengués a diverses persones, nens i ancians. També queien en la pobresa vergonyant els vells sense família o els que eren abandonats pels fills. Aquestes situacions, tan tristes, normalment si eren conegudes, la

confraria i la parròquia, amb les contribucions dels confreres i les almoines, ajudaven a la persona que tenia dificultats. L'altra via per la marginació eren la malaltia o la incapacitació.

1.4 L'ELEMENT RELIGIÓS. No hi ha dubte que el desenvolupament i l'èxit dels hospitals, i de qualsevol altra institució de caràcter assistencial, està lligat al triomf del cristianisme. De fet, en la literatura cristiana és habitual trobar passatges i comentaris convidant a la pràctica de la caritat envers els pobres i malalts.

Pel cristianisme, doncs, la caritat era la virtut suprema, alhora que tenir cura dels malalts passava per ser una de les principals manifestacions de l'amor envers Déu. El Nou Testament, defensa la pràctica de la caritat envers els malalts, però mai fa referència a la utilització de fàrmacs. És només a partir del segle IV Dc que la situació començà a canviar, ja que els "metges" havien anat descobrint plantes i minerals beneficiosos per curar, i d'altres de perjudicials i que per aquest motiu, calia veure la medicina com una mostra d'allò que Déu permetia fer als homes.

Sant Basili, per la seva banda, insistia que tot depenia de Déu, però al mateix temps defensava que l'ús de la medicina era compatible amb el de la fe, i la medicina, doncs, gradualment esdevingué un símbol de la caritat.

Imatge 1
Representacions dels antics hospitals al Llibre de Taula de 1674.

2. ELS HOSPITALS DE BARCELONA ABANS DEL 1401

2.1 SIS HOSPITALS. Durant el segle XIV s'havien consolidat sis petits hospitals tant dins com fora de les muralles. Eren hospitals que vivien de la caritat o de la donació d'algunes

famílies riques. Aquests hospitals eren: el d'en Marcús i d'en Pere Desvilar o de la Ciutat, administrats pel consistori municipal; el dels Canonges d'en Colom i d'en Vilar, regits pel bisbe i pel capítol; el de Santa Eulàlia del Camp en mans dels Canonges de Sant Agustí i l'Hospital de Santa Margarida o dels Mesells, destinat a acollir leprosos.

Pel que fa a les institucions urbanes, una de les més antigues devia ser l'anomenat hospital d'en Guitart de Barcelona, conegut així en honor al seu principal promotor, un tal Guitart, que podria identificar-se amb un vescomte, documentat els anys 971–978 i 986. La paraula metge llavors, no existeix, parlem de físic. A prop del call jueu, els metges més reputats eren els jueus i musulmans i serien el més semblant a un metge actual. Els físics anaven i cobraven les seves visites i cures a la casa dels malalts, gent que tenia els diners per poder pagar. La Rambla acabava la muralla i a partir d'aquí tot eren camps. A cada hospital se li dona una dotació per part del consell de cent i del bisbat, les fonts de finançament al segle XIV permeten de cobrar per avançat una renda amb interès i el Papa autoritza a què puguissin testar a favor dels hospitals. Hi ha una butlla, i pots deixar tots els teus béns a un hospital. Aquestes serien, doncs, les principals fonts de finançament de les que se'n van beneficiar tots els hospitals. Tanmateix, no podem explicar la difusió del moviment hospitalari sense referir-nos a altres elements com ara la preocupació pel control social i el fet que l'hospital hagi estat una important font de poder per als responsables polítics, religiosos o seculars, de tots els temps.

1. HOSPITAL D'EN BERNAT MARCÚS. Bernat Marcús, ciutadà de Barcelona, va fundar a mitjan segle XII un hospital per a pelegrins i pobres, que portà el seu nom. Va deixar el seu testament per a la ciutat, per beneficència i a càrrec d'uns administradors que han de controlar com s'utilitzen els diners. Aquest és el primer hospital laic, deslligat del Bisbat que coneixem. El bisbe li concedí l'autorització el 1147, tot i que no fou fins al 1166 que s'iniciaren les obres, que van finalitzar l'any 1188. Avui dia tan sols resta dempeus la capella

*Imatge 2
Capella d'en Marcús o de la Mare de Déu de la Guàrdia*

de l'establiment, d'estil romànic, situada en l'antic camí que conduïa al Vallès —en l'actual placeta d'en Marcús, a la confluència dels carrers de Carders i Montcada. Com era habitual en aquesta època, les donacions i llegats testamentaris foren la seva principal font d'ingressos, els quals eren gestionats pel municipi. Paral·lelament, es va rebre el suport de les màximes autoritats eclesiàstiques. En aquest sentit, el 1335, el papa Benet XII va expedir una butlla que permetia la concessió d'indulgències a tot aquell que afavorís econòmicament la institució o col·laborés en el seu bon funcionament.

Al costat de l'hospital, passava la via romana per la qual transitaven els carros que anaven al mercat i en passar per davant de la capella, feien petar el fuet dels cavalls per demanar sort a la Mare de Déu de la Guia que va esdevenir patrona dels traginers i transportistes.

2. HOSPITAL DE SANT LLÀTZER (DE SANTA MARGARIDA DELS MESELLS).

Al tercer quart del segle XII i per una iniciativa conjunta del bisbe Guillem de Torroja (1144–1171) i el capítol catedralici, es va fundar l'hospital dels Mesells, emplaçat a l'actual plaça del Pedró, que aleshores era una zona sense urbanitzar fora les muralles de la ciutat, del qual només en resta la seva església, que rep el nom de capella de sant Llàtzer.

L'hospital tenia com a finalitat l'atenció als leprosos. Els documents ens parlen de l'hospital de santa Maria dels malalts o dels Mesells, però l'anomenen simplement com "casa dels malalts"; la construcció d'un altar de santa Margarida farà que l'hospital passi a ser conegut amb aquest nom i, a partir de 1355, un nou altar, aquest cop dedicat a Sant Llàtzer, el patró dels leprosos, farà que la capella que avui resta dempeus sigui coneguda amb aquest nom.

Imatge 3-4

Capella de Sant Llàtzer a la Plaça Pedró. A baix, absis de la capella.

L'any 1401 l'hospital de santa Margarida va quedar unit al de la Santa Creu, però va continuar exercint les seves funcions d'acolliment i atenció als malalts de lepra fins a l'any 1906, quan els malalts que hi restaven passaren a ocupar una masia a Horta.

3. HOSPITAL DE JOAN COLOM. Joan Colom, canonge de la catedral de Barcelona, fundà al primer quart del segle XIII aquest hospital per a l'acolliment dels pobres malalts. La iniciativa va rebre immediatament el suport del Papa Honori III, Mitjançant una butlla emesa el 18 de juliol de 1219. De totes maneres, la institució no fou una realitat fins a la signatura del testament del mateix Joan Colom, l'11 d'octubre de 1229, a través del qual destinà uns masos i cases de la seva propietat a l'hospital, al mateix temps que designava Berenguer de Planes com a marmessor i, als seus germans, com a usufructuaris.

L'edifici es va construir en un suburbi al cantó occidental de la ciutat, prop d'uns solars pertanyents a l'orde de Sant Joan de Jerusalem. Un interessant inventari dels béns de l'hospital de 1372, ens proporciona un important volum d'informació a propòsit de les característiques de l'edifici. Comptava amb un total de 31 llits i, entre altres dependències, destacaven: una senzilla clausura delimitada per tanques de fusta; una capella amb altars sota l'advocació dels Sants Jaume i Felip, Santa Bàrbara i dels sants Simó i Judes; un celler, situat dins del mateix establiment; un segon pati; un rebost; una cuina; un estable; i diverses cambres per al personal i servei de la institució.

Al començament del segle XV, coincidint amb la finalització dels primers sectors del nou hospital de la Santa Creu, l'edifici fou transformat i ampliat, per tal de convertir-lo en capella-església de la institució.

4. HOSPITAL D'EN VILAR O DE SANT MACIÀ. El 24 d'octubre de 1256, el canonge i rector de l'església de Santa Eulàlia de Provençana, Pere del Vilar, establia en el seu testament la fundació d'un hospital, que la documentació cita com "hospital d'en Vilar" o de Sant Macià. La construcció es duria a terme en un terreny que el propi testador havia comprat a Pere de Ferrer, prop de l'hospital de leprosos de Sant Llàtzer, en l'actual plaça del Pedró. Alhora disposava que, tots els seus béns o els que pogués

posseir a partir d'aquella data, passarien igualment a l'hospital i als seus pobres: Aquí hi serien acollits qualsevol mena de pobre o malalt, encara que es feia una menció especial als mariners, vells o malalts, que també hi tindrien cabuda.

5. HOSPITAL D'EN PERE DESVILAR. El 20 d'abril de 1308, el particular Pere Desvilar va disposar en el seu testament la fundació d'un hospital per a l'atenció dels pobres. S'establí en un lloc ocupat per un oratori i unes cases de la seva propietat al pla d'en Llull. L'ús del terme "almoina" delata de forma evident la seva finalitat i demostra, que tot i que tradicionalment ha estat referit com a hospital, en un principi no funcionava com a tal. L'objectiu era donar menjar a un nombre fix o ordinari de pobres, que en un primer moment fou de quatre, els quals estaven emparentats amb el mateix Pere Desvilar.

Tres anys més tard, el 30 de juliol de 1311, Pere Desvilar va confirmar el testament original afegint que a partir de llavors, els pobres beneficiats serien dotze i no quatre. Paral·lelament, va determinar que s'habilités una estança com a dormitori, on es pogués oferir un llit a tot aquell que, donada la seva situació extrema, no tingués cap lloc on passar la nit.

L'edifici restà dempeus fins que, al principi del segle XVIII, Felip V ordenà la destrucció total del barri de la Ribera amb motiu de l'erecció de la ciutadella. Aquesta decisió comportà l'aterrament de més de vuit-centes cases, entre les quals convents, esglésies i les estructures de l'antic hospital de Desvilar. L'any 1734, l'Ajuntament de Barcelona va comprar al marquès de Sentmenat uns terrenys situats en el carrer de la riera de Sant Joan i aixecar novament aquest centre. Aquest nou establiment i al 1735, el vicari general del bisbat, Josep Ignasi Amigant, en presència de la corporació municipal, va col·locar la primera pedra. El nou establiment funcionà de forma autònoma fins al 1841, en què passà a dependre altre cop, de l'hospital de la Santa Creu.

6. HOSPITAL DE SANTA EULÀLIA DEL CAMP. Abans de 1234, el matrimoni format per Benigne de Canet i Pereta, varen construir prop del Portal Nou, una capella dedicada a Sant Salvador i un hospital de pobres, el govern del qual cediren al veí monestir de

Santa Eulàlia. La institució seria coneguda com a hospital de Santa Eulàlia del Camp o de Sant Salvador. Estava destinat, principalment, a l'acolliment i atenció dels viatgers i pelegrins als quals se'ls proporcionava un llit durant tres nits, i aliments i beguda.

El 1401 quedà integrat dins l'hospital general de la Santa Creu, encara que va continuar funcionant com un apèndix d'aquest. Se sap que fou enderrocat a la segona meitat del segle XV pels mateixos barcelonins, amb motiu de la guerra de Joan II, per tal d'evitar que caigués en mans dels enemics a causa de la seva ubicació extramurs. De totes maneres, fou reedificat ràpidament i va funcionar fins que, el 1646, va ser definitivament aterrat.

Imatge 5

Ell conegut com "Llibre de taula" és una de les peces més preuades de l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. "Llibre que conté tot lo principi del Hospital General de Sancta Creu y de la Convalescència, ab un pròlec que llargament narra las antiquitats de las dos casas i dels Hospitals Antichs, ab una explicació de las armas de dita Convalecència. La matèria del present volumen són las Bullas vingudes de Roma, Concòrdias, Testaments y demás actes que autèntichs se trobaran ab sa Rúbrica al Principi, amb lo qual se continuarà lo més notable que per avant se farà"

3. HOSPITAL DE LA SANTA CREU DE BARCELONA.

3.1 FUNDACIÓ. El nou hospital es va fundar per iniciativa del Consell de Cent de la ciutat amb l'aprovació episcopal, l'autorització apostòlica expedida pel papa Benet XIII des d'Avinyó, el capítol de la catedral i sobretot, del rei Martí l'Humà que esdevingué un dels seus principals avaladors. La materialització d'aquesta iniciativa va ser possible per la reducció de la mitja dotzena dels petits hospitals preexistents a Barcelona dels que hem parlat prèviament.

Imatge 6

La creu al pati de l'antic hospital de la Santa Creu, és idèntica a la que es pot veure a l'hospital de Sant Pau com a símbol de continuïtat d'ambdues institucions

El Consell de Cent justificava la seva iniciativa d'unificar els sis hospitals pel clima d'opinió existent a Barcelona dient que la seva creació era “convenient i útil” als pobres malalts, i alhora “honorífic” per a la ciutat. Com a institució hospitalària, és una de les més antigues del món. El nom de la Santa Creu, se li dona gràcies al consens religiós que vol evitar qualsevol nom dels antics hospitals. El procés de fundació el coneixem gràcies a diversos documents, d'entre els quals brilla amb llum pròpia la butlla fundacional emesa pel papa Benet XIII, el 5 de setembre de 1401. Les rendes, propietats i qualsevol altre tipus de bé, moble o immoble, dels antics hospitals, passarien a dependre directament del nou l'hospital general de la Santa Creu. Barcelona era llavors, un dels ports més importants i

actius de la Mediterrània, amb constant creixement de la demografia i de l'arribada de gentes de diversa procedència que, entre altres motius, exigien una millora de les estructures urbanes. En aquest sentit, l'objectiu principal fou la creació d'aquest nou hospital, més digne, millor administrat i d'unes dimensions suficients per absorbir una demanda molt elevada.

3.2 CONSTRUCCIÓ. L'Edifici, gòtic, és magnífic, i es va construir gràcies a les donacions, entre d'altres, del rei, que va regalar pedra que no s'havia fet servir per a la construcció de la Drassana Reial. El mes d'abril del 1401 es col·locaven les primeres pedres en un acte religiós oficiat pel bisbe de Barcelona, presidit pel rei Martí l'Humà i la reina Maria de Luna. El nou edifici constava essencialment de quatre ales que envoltaven un pati porticat o claustre. Aquest pati fou enriquit aprofitant les pedres ja tallades i potser esculpides que s'havien preparat pel projectat Palau Reial de la Rambla i que mai no arribaren a construir.

Imatge 7
Entrada a la Reial Acadèmia de Farmàcia

Esplèndida construcció, de grans dimensions i també de singular bellesa, fou elogiada per tots els qui la conegueren. Avui, tot entrant a la Biblioteca de Catalunya, allotjada a la planta superior de les tres naus que estructuren l'edifici, descobrirem un espai diàfan i sense columnes: eren les sales d'hospitalització. Cobertes amb alts sostres de fusta a doble vessant, es diferencien de les de la primera planta, on ara es troben dues biblioteques públiques. Aquí, la volta de creueria gòtica marca l'esquema de les naus, destinades en el seu temps a l'administració, cuina i bugaderia. El conjunt arquitectònic el tanquen la casa de la Convalescència, seu de l'Institut d'Estudis Catalans; la Reial Acadèmia de Medicina, de gran bellesa; i l'antiga Capella del recinte hospitalari, avui centre d'exposicions.

3.3 ADMINISTRACIÓ, FINANÇAMENT I FUNCIONAMENT INTERN. S'establí que l'administració estaria en mans de quatre persones, dues com a representants del capítol de la Seu, i dues més designades pel municipi, a les quals se'ls van concedir nombroses facultats i privilegis per poder obrar amb llibertat a favor de la institució com si fossin els seus veritables propietaris. Aquests càrrecs tenien una durada de dos anys, però anualment calia fer una nova elecció de dos d'ells, és a dir, la d'un canonge i la d'un ciutadà, que us duia a terme l'endemà de la festivitat de la Santa Creu.

Pel que fa a les qüestions de caràcter econòmic, la principal autoritat era el tesorero, conegut com el recaptador. Per ell

passaven tots els diners que entraven i sortien de la institució. Un altre càrrec era el de l'obrer que s'ocupava dels afers vinculats amb els treballs a l'hospital: distribuir els recursos econòmics, vetllar per l'execució de la feina, pagar els salaris als manobres, fusters, rajolers, etc., i visitar diàriament la zona i les estructures en construcció.

Quant a l'àrea sanitària, coordinada per l'infermer en cap, comptava amb l'ajut d'uns altres oficials. El 1417 els administradors de l'Hospital de la Santa Creu redactaren les Ordinacions que regulaven les activitats del personal que hi treballava. El Rei Felip II va concedir permís a l'hospital per fer-hi representacions teatrals per tal de recollir diners que es destinarien igualment a la institució.

3.4 DECADÈNCIA. L'empresa va ser un èxit fins que, per una banda, el gran creixement de la població i d'altre el procés d'industrialització a la ciutat a finals del segle XVIII, van generar un deteriorament progressiu de la qualitat de vida del Raval que en pocs anys, havia passat de ser una zona rural a ser un dels barris més industrials més densos d'Europa

Imatge 8
Cartell realitzat per Joan Llimona (1860-1926) per estimular als ciutadans a fer donacions benèfiques a l'hospital

i que sumiren el venerable monument a les acaballes del segle XIX i principis del XX, en la més trista decrepitud i ruïna. Aquesta nova situació va aconsellar la construcció d'un nou hospital allunyat de la zona industrial a un altre més salubre, i el resultat és el conegut conjunt de la Santa Creu i Sant Pau projectat per Lluís Domènech i Montaner que al seu moment va ser tant o més innovador que el de la Santa Creu.

L'hospital de la Santa Creu va estar en funcionament des de l'any 1401 fins al 1929 en què es va donar per finalitzat el trasllat de malalts, tot i que encara hi havia interns a finals dels anys vint i que com sabem, el 7 de juny del 1926, abans que l'hospital abandonés el vell edifici, hi morí el gran arquitecte Antoni Gaudí.

3.5 DIGNIFICACIÓ. Durant l'any 1929 el Col·legi de Cirurgia fou pulcrament restaurant per allotjar l'Acadèmia de Medecina. Avui dia, l'antic Hospital de la Santa Creu es considera un dels conjunts patrimonials més rellevants del gòtic civil català, i els diferents pavellons continuen al servei de la ciutat: s'hi han ubicat la Biblioteca de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans, la Reial Acadèmia de Farmàcia i l'Acadèmia de Medicina on es troba l'amfiteatre anatòmic, una taula de dissecció visitable que data del segle XVIII. L'espai també conté un centre d'ensenyament, una sala de teatre, un espai d'art contemporani i, al mig del pati.

Imatge 9-10

Cambra de Sant Pere (1919). És la més antiga i va ser l'antiga infermeria d'homes. Actualment es la Sala de Llevant de la Biblioteca de Catalunya

4. DE L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU, AL DE SANT PAU

4.1 L'ANTIC HOSPITAL DE LA SANTA CREU.

Com hem dit anteriorment, l'Hospital de la Santa Creu va ser durant cinc-cents anys l'únic hospital general a Barcelona que a més donava servei a tota la província, sent un referent nacional; la

Imatge 11

La capella de l'Hospital de la Santa Creu i de l'antic Hospital d'en Colom

seva història és la mateixa història de la ciutat. Des dels seus orígens va acollir l'ensenyament de la medicina i quasi tots els grans metges catalans de prestigi es van formar a les seves instal·lacions. A més de ser capdavanter en l'aplicació de noves teràpies que han contribuït a l'evolució de les ciències mèdiques i a la recerca, ha impulsat des de sempre una millora continua en l'atenció sanitària, que gràcies a les persones que hi han treballat i hi treballen s'ha mantingut al llarg dels segles.

La institució sempre ha atès a tothom, desenvolupant una tasca exemplar; per això la societat l'ha correspost amb l'ajut al seu finançament mitjançant almoines, donatius i llegats, als quals s'han d'afegir els nombrosos privilegis concedits per reis i papes, com per exemple el que tenia des de 1418 d'heretar els béns dels qui hi morien sense fer testament i sense fills legítims, o el de 1587, anomenat de les Comèdies, pel qual Felip II concedí a l'Hospital el dret exclusiu de les representacions teatrals a la ciutat. La Molt Il·lustre Administració ha administrat l'Hospital des d'un principi, però la major part dels recursos provenien d'aportacions privades, de ciutadans que volien que la seva ciutat tingués un hospital adequat a les necessitats de cada època.

A finals del segle XIX, es va produir una transformació econòmica i social del país, alhora que l'assistència sanitària feia un salt cap a la medicina científica i incorporava els principis

higienistes. Degut al creixement de la ciutat i als avenços de la medicina, l'Hospital de la Santa Creu va quedar petit i es va plantejar la construcció d'un nou edifici.

4.2 GESTACIÓ DEL NOU HOSPITAL DE LA SANTA CREU I SANT PAU. Encara que el compromís entre Santa Creu i els marmessors es va signar l'any 1901, l'administració de l'Hospital ja festejava amb la marmessoria des del 1898. La primavera d'aquell any, un dels seus administradors, el canonge Valentí Bassart, assabentat del llegat de Pau Gil i animat pel desig de fer un gran bé al vell hospital, va visitar Manuel M. Sivatte. Durant l'entrevista va exposar que no era la seva voluntat destorbar la realització de la cosa ordenada pel testador ni d'intervenir en les decisions dels marmessors, sinó proporcionar tot l'ajut possible, amb una més gran economia i resultats molt més pràctics, atenent les necessitats que tenien els pobres de Barcelona. Això es podia aconseguir si arribaven a un acord amb Santa Creu, que ja tenia uns terrenys de més de dos milions de pams quadrats situats en un lloc molt convenient, per la qual cosa es podrien estalviar l'import del solar a adquirir i els capitals es podrien invertir completament en la construcció d'un hospital més gran i millor equipat. La marmessoria, però, va continuar la trajectòria dictada pel testador publicant els anuncis sobre l'adquisició dels terrenys.

Això no va minvar els ànims dels Administradors, que van insistir que, en cas que el projecte de Pau Gil es pogués cedir a l'Hospital de la Santa Creu, estarien disposats a fer un conveni que respectés totes les atribucions i iniciatives dels legataris per a fer complir la voluntat del testador; així Santa Creu tindria un marge més ampli per atendre les urgents necessitats benèfiques, assegurant així l'avenir de l'obra en benefici dels pobres.

Simultàniament, a les gestions dutes a terme pel canonge Basart, la Molt Il·lustre Administració de Santa Creu es va presentar al concurs per a l'adquisició dels terrenys destinats a la construcció de l'Hospital de Sant Pau, oferint-ne uns de la seva propietat al districte de Gràcia, concretament a la finca "Alegre de Baix". En sessió de 6 d'octubre, es va autoritzar el canonge Martí Robert i Gallinat per a fer totes les gestions oportunes amb els legataris; l'endemà, aquest va fer l'oferta. La finca tenia una superfície d'uns 38.500 m², i si bé no la travessava cap carrer en tota la seva extensió, una vegada oberta la Travessera de Dalt quedaria dividida en dues parts.

Malgrat això, després d'oberta aquesta via i la plaça de la Creu, al límit Nord, i ampliats en deu metres els carrers del Tibidabo i del Torrent de l'Olla, l'extensió més gran seria de 617.600 pams² aproximadament (uns 27.000 m²), 10.000 pams² més que la sol·licitada per la marmessoria. L'Hospital oferia vendre la totalitat de la finca o els 617.600 pams², segons convingués, al preu de venda per pam² de 50 cèntims en el primer cas, i de 65 cèntims en el segon.

D'una manera o altra, Santa Creu sempre havia estat present en les gestions de la marmessoria; potser el destí anava inclinant la balança cap a la seva unió. Després de les infructuoses gestions amb la municipalitat, els legataris van fer un primer oferiment verbal als administradors de l'Hospital, i un de segon per escrit dos mesos més tard.

Amb l'acceptació definitiva d'aquests oferiments, seguint el acord pres en la seva Junta de 19 d'abril de 1901, com hem vist, es va acordar construir Sant Pau als terrenys contigus als de la seva propietat. En aquesta Junta, a més, es va designar Lluís Domènech i Montaner, en atenció als coneixements especials que tenia en aquesta classe de construccions, per a elaborar un avantprojecte que inclogués la construcció de l'Hospital de Sant Pau i del nou Hospital de la Santa Creu; també s'hi va acordar nomenar una Comissió Tècnica que assessorés l'arquitecte, formada pels doctors Bartomeu Robert, Emerencià Roig i Joaquim Duran.

Un cop consolidat el compromís, van iniciar-se les gestions per dur a terme una de les primeres condicions de Santa Creu: la permuta dels terrenys de Sarrià per altres continguts als de la seva propietat. Aquests, de 66.879,38 m² d'extensió, havien estat adquirits el 7 de maig de 1890 a Josep Xifré i Hamel, el qual havia accedit a la venda amb la condició que fossin destinats a la construcció d'un nou hospital en substitució del de Santa Creu. La clàusula vuitena de l'escriptura de compravenda reservava el dret del venedor a recobrar la propietat mitjançant la devolució del preu de venda, en total 253.952,29 pessetes, en cas d'incompliment del pactat. Aquesta superfície es va completar amb un altre terreny de 14.538,63 m², comprat a Josep Utset i Jonullà, també l'any 1890.

Es van dur a terme totes les negociacions necessàries per a aconseguir permutar els terrenys propietat de la marmessoria, situats fora de Barcelona, per altres dins de la ciutat contigus als de Santa Creu sense perjudici per a l'Hospital de Sant Pau. Per exemple, es va demanar a l'Ajuntament que fixés tant l'acabament del carrer Dos de Maig com la desviació de la Travessera Baixa de Gràcia pel carrer Claudi Coello (actual carrer de Sant Antoni M. Claret), perquè altrament no es podia autoritzar l'escriptura de permuta. Finalment, el 14 d'agost de 1901, es va signar l'escriptura entre la marmessoria i els senyors de Coll Hermanos Sociedad en Comandita, propietaris dels terrenys. El mes de novembre, aquesta extensió de terreny es va ampliar amb l'adquisició,

a Montserrat de Casanoves i a Bonaventura Bassegoda, de dues parcel·les més; i el mes de gener, se'n va adquirir una tercera a Carmen Fiorns i Parés.

Restava pendent reprendre les relacions amb l'Ajuntament. Així, el 2 de desembre d'aquell mateix any, i a petició de la Junta Administrativa de Santa Creu, que volia que fos aclarida la situació, la marmessoria es dirigí de nou al Consistori. El 13 de gener de 1902 ambdues institucions, conjuntament amb l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, es van reunir al despatx de l'alcalde constitucional per prendre les resolucions relatives a la construcció dels nous hospitals. Domènech va manifestar que, en primer lloc, calia procedir a l'aixecament d'un plànol general dels Hospitals de la Santa Creu i Sant Pau, donant preferència a aquest últim perquè la marmessoria pogués començar les obres.

A més, era imprescindible procedir a la limitació dels terrenys, fer desaparèixer les vies que els travessaven per poder realitzar una urbanització de caràcter general, i l'adquisició de 300.000 pams² per a deixar regularitzada l'àrea. Els Administradors de Santa Creu van

Imatge 12

Dalt: localització dels terrenys que la marmessoria permutà amb Coll Hermanos.

Baix: els terrenys després de la permuta (emmarcats) i un cop reordenada l'àrea (ombrejats).

exposar la impossibilitat de fer-se càrrec d'aquesta compra, però el senyor Sivatte es va oferir a gestionar, amb la resta de la marmessoria, el pagament de la meitat del seu preu.

Poc temps després d'aquest fet, el 15 de gener de 1902, prèvia invitació de les autoritats civils i militars, dels Administradors de Santa Creu i de la premsa diària, va ser col·locada la primera pedra de l'Hospital de Sant Pau amb la benedicció del canonge doctor Pol, en representació del bisbe de Barcelona, cardenal Casañas.

4.3 PAU GIL, PARE DE L'HOSPITAL DE SANT PAU.

Gràcies al llegat del banquer Pau Gil, el 15 de gener de 1902 es va col·locar la primera pedra del nou hospital. A l'antic nom de la Santa Creu s'hi va afegir el de Sant Pau per respectar la voluntat del seu benefactor. D'aquesta manera, el 1930 es va inaugurar l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. L'arquitecte Lluís Domènech i Montaner (1850-1923) va ser l'encarregat d'aquest projecte, que es va convertir en l'edifici civil més rellevant del modernisme català.

El conjunt arquitectònic de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau és un referent molt important del patrimoni i la cultura de la ciutat de Barcelona, en particular, i de

Imatge 13
Escultura dedicada a Pau Gil, obra d'Eusebi Arnau i Josep Casan, situada a l'entrada principal de l'Hospital

Imatge 14
Vista aèria de tot el conjunt de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Catalunya, en general. El seu valor arquitectònic i patrimonial van més enllà de la seva localització urbana, prenent una dimensió de ressonància europea i internacional. Exemple d'això és la declaració el 1997 de l'Hospital, juntament amb el Palau de la Música Catalana, de Patrimoni Mundial per la UNESCO per la seva singularitat constructiva i bellesa artística. Alguns dels fets més destacats de la història de l'Hospital i de la ciutat es troben documentats a l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (AHSCP).

En traspasar la porta de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau ens trobem amb un gran frontispici custodiat per l'escultura de Pau Gil i Serra, benefactor d'aquest Hospital. Sens dubte, sense el seu llegat no hauria estat possible part de la seva construcció. Tot el que es parla o s'escriu sobre aquest tema sempre ha estat envoltat d'una idea romàntica: una institució singular com Santa Creu, conscient que el vell Hospital necessitava una ràpida solució a la seva precarietat, augmentada per l'afectació de la reforma de la ciutat i amb la impossibilitat de poder construir per manca de recursos als terrenys que ja tenia comprats, veu una sortida molt favorable en l'acceptació de la proposta feta per la marmessoria del banquer Pau Gil.

Però al voltant de la seva gestió, hi va haver dues parts ben diferenciades: d'una banda, els marmessors, disposats a complir al peu de la lletra les instruccions deixades pel testador, i de l'altra, els Administradors de Santa Creu, que en un primer moment van acceptar l'oferiment, però que, a mesura que veien com el projecte agafava forma, van voler canviar els acords presos en bé dels pobres malalts, posant la marmessoria en un gran dilema.

La família de Pau Gil Serra va fundar l'actual Naturgy i ell, Pau, va deixar al seu testament que es destinés la meitat de la seva herència a la construcció del centre hospitalari. Naturgy, fa uns anys Gas Natural Fenosa i als seus inicis Catalana de Gas, continua sent la companyia que el 1843 va fundar la família Gil al barri de la Barceloneta de la capital catalana.

El que fins llavors s'havia dedicat al comerç internacional, Pere Gil Babot, va decidir diversificar els negocis apostant per una innovació que duia sota el braç el francès Charles Lebon, consistent a il·luminar els espais públics amb gas. El negoci va anar tan bé que

gairebé cent vuitanta anys després continua generant dividendes... encara que significativament transmutat, però sempre amb el gas al darrere de tot. Per cert, avui dia la seu efectiva de Naturgy és en un edifici molt aparent dels arquitectes Miralles-Tagliabue ubicat als mateixos terrenys on va néixer la companyia.

El fundador de tan reeixida nissaga, Pere Gil, va tenir onze fills, i ocupa el tercer lloc el nostre protagonista. Aquest és el còmode entorn familiar en què Pau Gil Serra va venir al món. Un home que va mantenir les activitats familiars i les va ampliar encara més amb el negoci financer, a través de la Banca Gil, que el seu germà havia fundat a París.

Però també va tenir temps per a les relacions socials i per a la filantropia. La major part de la vida la va passar instal·lat a París, des d'on gestionava el negoci bancari i la resta d'inversions. No sempre va ser una vida plàcida, perquè entre el setembre del 1870 i el gener del 1871 la capital francesa va patir el setge de les tropes prussianes amb la consegüent incertesa sobre la vida de tots els que hi habitaven.

Entre els interessos familiars hi havia el ferrocarril (van dissenyar el de la companyia de carbons de Siero i Langreo), la mineria, el comerç marítim (que dirigia el mateix Pau Gil) o la canalització d'aigües (Real Compañía de Canalización del Ebro), a més de les finances (el germà gran de Pau Gil va fundar l'esmentat banc i també la Caixa d'Estalvis de Barcelona). En l'àmbit de les relacions socials, cal destacar la seva amistat amb la reina Isabel II i amb Eugènia de Montijo, aristòcrata espanyola casada amb Napoleó III. Però, sens dubte, la principal empremta de Pau Gil en la societat la va deixar després de mort. El 1902 es va posar la primera pedra de l'Hospital de Sant Pau i la Santa Creu, una iniciativa íntegrament voluntat seva, ja que al testament va indicar com repartir la seva ingent fortuna per poder construir el que va anomenar "hospital civil" sobre la base de l'històric Hospital de la Santa Creu.

Cal dir que Pau Gil no es va casar mai i no va tenir descendència i és per aquest motiu que bona part de la seva abundant herència va poder dedicar-se a finalitats benèfiques. En concret, els seus plans testamentaris van aquests: liquidar el banc familiar i els beneficis resultants dividir-los en dues parts, una per als nebots i l'altra per destinar-la a aquest projecte d'hospital. La finca que els marmessors (entre els quals, el cèlebre empresari

Josep Ferrer Vidal) van adquirir a l'Eixample –la mateixa que avui encara ocupa l'Hospital de Sant Pau– era utilitzada entre d'altres pel Futbol Club Barcelona, que en aquells moments jugava els partits a l'anomenat camp de l'Hotel Casanovas i que, en conseqüència, va ser obligat a fer les maletes i buscar una nova ubicació.

El volum de l'herència va aixecar les suspicàcies de part de la premsa, que sospitava que entre la liquidació del banc i la compra dels terrenys, s'havien escolat alguns duros cap a mans inapropiades. L'hospital però, va poder-se construir i gairebé un segle més tard seria declarat patrimoni de la humanitat per la UNESCO.

4.4 LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER.

Barcelona, 30 de desembre de 1849—
Barcelona, 27 de desembre de 1923. Estudià a Barcelona i a l'escola d'arquitectura de Madrid, on es titulà el 1873. El 1875 fou nomenat catedràtic de composició i de projectes de l'escola d'arquitectura de Barcelona, de la qual fou director des del 1901 i en la qual exercí una fecunda tasca docent. L'Exposició Universal de Barcelona de 1888 li donà ocasió de construir les primeres obres que el feren popular: l'Hotel Internacional i el restaurant del parc de la Ciutadella (que fou designat amb el nom popular del Castell dels Tres Dragons), fet amb maó vist i tirants de ferro, amb el qual s'anticipà als corrents arquitectònics del seu

Imatge 15
Lluís Domènech al vestíbul del Pavelló d'Administració de l'Hospital de Sant Pau

temps. Construï d'altres edificis monumentals, en un estil molt personal, fets de maó, ferro forjat i decorats amb ceràmica envernissada policroma, amb abundor de temes florals: la casa Thomas (1899), el Palau de la Música Catalana (1905-08), la casa Albert Lleó i Morera (1905) i la casa Fuster (1908), i del 1902 al 1912, el gran conjunt monumental del nou Hospital de Sant Pau, tots a Barcelona. Obtingué tres vegades (1903, 1905 i 1912) el premi que l'ajuntament barceloní concedia al millor edifici de l'any.

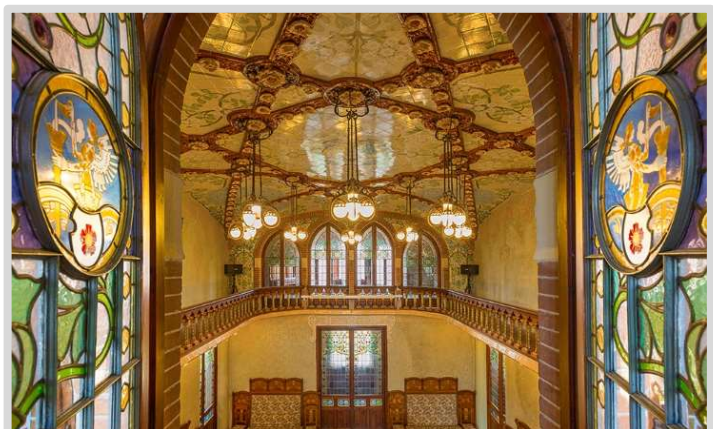
Domènech ideà pel Palau de la Música Catalana, una de les joies del Modernisme a Catalunya, un programa iconogràfic centrat en l'al·legoria, seguint els corrents de l'època. Així, el grup escultòric de l'al·legoria de la música popular catalana dirigint el poble presideix l'edifici; també l'escenari és ple de referències iconogràfiques, tant a la música coral i el seu màxim representant a Catalunya, Josep Anselm Clavé, com a L. Van Beethoven i R. Wagner, considerats en aquell moment els mestres més grans de la música clàssica. A Canet de Mar construï el Casino (1887) i dirigí la reconstrucció del castell de Santa Florentina (1909). A Reus, bastí l'Institut Pere Mata (1897) i la casa Navàs (1901), i a Palma, el Gran Hotel (1902-12). Els seus estudis es dirigiren a determinar les característiques d'un art nacional català. La seva personalitat innovadora i el conjunt de la seva obra arquitectònica fa que hom el consideri una de les màximes figures del Modernisme mundial.

Imatge 16
Interior del Palau de la Música Catalana

Imatge 17
Casa Navàs, Reus (1901-1907)

Imatge 18
Hospital Psiquiàtric Pere Mata, Reus (1897-1919)

La seva actuació política i la tasca d'investigador el portaren tres vegades a la presidència de l'Ateneu Barcelonès (1898, 1911 i 1913). Fou mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona el 1881, i en fou president el 1895. Ingressà a l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi (1901) i a l'Acadèmia de Bones Lletres (1921). Com a periodista, col·laborà a La Renaixença, "Lo" Catalanista, Revista de Catalunya i La Veu de Catalunya de la qual se separà el 1904, i fundà el setmanari El Poble Català, al voltant del qual s'organitzà l'Esquerra Catalana. Inicià de molt jove la seva actuació política, catalanista. Fou membre de La Jove Catalunya i del Centre Català, del qual se separà l'any 1887 per ingressar a la Lliga de Catalunya (de la qual fou president el 1888) i a la Unió Catalanista (que presidí el 1892).

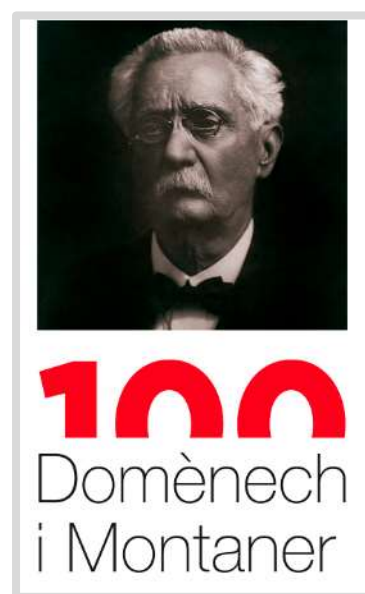
Fou un dels organitzadors de l'assemblea que aprovà les Bases de Manresa, i en presidí la sessió inaugural. Inclinat a la política de col·laboració amb el general Camilo Polavieja, favorable a les reivindicacions regionalistes, va ser un dels signants del Manifest a la reina regent (1898). Ingressà al Centre Nacional Català (1899), i més tard, a la Lliga Regionalista (1901). Fou un dels diputats triomfadors de la candidatura dita dels quatre presidents, elegida a Barcelona el 1901, i resultà reelegit el 1903. Disconforme amb l'actuació de Cambó durant la visita del rei Alfons XIII a Barcelona (1904), se li atribueix la publicació d'un famós article anònim titulat Fivellers de "guardarropia" a la revista Joventut, i se separà de la Lliga Regionalista.

Acabà dedicant-se a la investigació arqueològica i a la història, fruit de la qual foren les obres Centcelles, Baptisteri i "cella-memoriae" de la primitiva església metropolitana de Tarragona (1921), Història i arquitectura del monestir de Poblet (1925), La iniquitat de Casp i la fi del Comtat d'Urgell (1930) i Ensenyaments nacionals de Catalunya (1936), les tres darreres publicades pòstumament, amb la col·laboració del seu fill Fèlix Domènech i Roura. En La iniquitat de Casp i la fi del Comtat d'Urgell, la seva exposició del Compromís de Casp fou interpretada com el clímax del nacionalisme català en historiografia. L'obra critica els resultats del compromís i incideix en la manca de transparència del procés. Ferran Soldevila, en la primera edició de la seva Història de Catalunya (1934-35), recollí les tesis d'aquesta obra.

Altres obres històriques foren Fets de la marina de guerra, extrets de les cròniques de Catalunya per en Francesc Rodón i Oller, amb un estudi preliminar d'en Domènech i

Montaner (1898). Publicà també llibres tècnics (Història general del arte: arquitectura, 1886; Iluminación solar de los edificios, 1877) i assaigs (La política tradicional d'Espanya, 1898; Estudis polítics, 1905; Conservació de la personalitat de Catalunya, 1912). A Canet de Mar (Maresme), durant la dècada del 1990 obrí les portes la Casa Museu Lluís Domènech i Montaner, en la masia que fou habitatge, taller i estudi habitual de l'arquitecte; s'hi conserven objectes i mobiliari de l'època. El 2011 es presentà el nou muntatge museogràfic i audiovisual.

4.5 ANY 2023 – CENTENARI DE LA MORT DE LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER. Amb la finalitat d'impulsar diferents accions entorn de aquesta commemoració, la Taula Lluís Domènech i Montaner, constituïda el 2017 i de la qual forma part el Centre d'Estudis Lluís Domènech i Montaner, va marcar-se com un dels seus objectius inicials la declaració de l'Any Domènech i Montaner per part del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, atès que Lluís Domènech i Montaner és una de les personalitats més destacades de la història i un referent intel·lectual de primer ordre del nostre país.

*Imatge 19
Cartell del Centenari*

El Govern ha aprovat les commemoracions de personalitats i esdeveniments històrics, artístics, científics o culturals que han tingut una transcendència important a Catalunya, entre les quals s'inclou la dels cent anys de la mort de Lluís Domènech i Montaner. Domènech ha deixat empremta en diversos camps per la seva participació i el seu treball en institucions cabdals, pel seu afany de recerca sobre la història del país, per la seva lluita política per aconseguir una Catalunya autònoma i per la recerca d'un nou estil arquitectònic, identitari i nacional, que desembocà en un estil trencador, creatiu i funcional, el Modernisme.

Al llarg del 2023, amb motiu del centenari, hi ha programades diferents accions:

- La publicació de noves monografies dedicades a l'arquitecte, la seva obra i els estudis que va fer sobre el patrimoni medieval català.
- Curs d'extensió universitària UNED Barcelona: Domènech, patrimoni de la humanitat. 30 hores
- Curs d'extensió universitària UNED Barcelona: Domènech i Barcelona. 9 hores
- Curs d'extensió universitària UNED Canet: Domènech i Montaner. Art Total. 30 hores
- Cicles de conferències arreu del territori.
- El Congrés Lluís Domènech i Montaner a Canet de Mar, Barcelona i Reus amb quatre eixos temàtics que tractaran les seves diferents facetes: el polític, l'arquitecte, el recuperador dels oficis artesans i l'intel·lectual.
- Publicació de les ponències del Congrés Lluís Domènech i Montaner.
- Exposició DOMÈNECH I MONTANER. PATRIMONI DE LA HUMANITAT en col·laboració amb la Generalitat de Catalunya. Exposició itinerant arreu de Catalunya.
- Exposició DOMÈNECH I MONTANER, CATALANISME I PAÍS. LA VERTEBRACIÓ DE LA CATALUNYA MODERNA en col·laboració amb la Generalitat de Catalunya. Exposició itinerant a Canet de Mar, Reus i Barcelona.
- Exposició DOMÈNECH I MONTANER. MODERNISME I MODERNITAT A CANET DE MAR en col·laboració amb l'Ajuntament de Canet de Mar.
- Exposició EN BUSCA DE UN NUEVO ESTILO: LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER (1849-1923), MAESTRO DEL MODERNISME en col·laboració de la Delegació del Govern d'Espanya a Catalunya. Exposició itinerant a Madrid, Barcelona, Comillas, Teruel, entre altres.
- Nova ruta Palau Montaner a Barcelona – Castell de Santa Florentina a Canet de Mar per conèixer les residències que Domènech projectà pel seu oncle Ramon de Montaner.
- Visita especial amb motiu de la commemoració a la Casa Fuster, actual seu de l'Hotel Casa Fuster de Barcelona.
- Visites a la Casa Thomas, al Castell de Santa Florentina i al Palau Montaner.
- Ruta Íntima a Canet de Mar, ruta El Modernisme burgès a l'Eixample Dret i ruta La Barcelona somiada de Lluís Domènech i Montaner.
- Excursió a Comillas per visitar l'obra de Domènech a la població.
- Ruta Canet de Mar, Sant Iscle, Sant Cebrià i Sant Pol amb l'objectiu de recuperar la sortida que Domènech va fer durant una de les seves estades a Canet de Mar.
- Activitats pedagògiques destinades als centres educatius.
- Tallers d'arts decoratives per divulgar el procés creatiu dels artesans que van treballar amb Domènech.
- Participació en les Jornades i Fires Modernistes de Canet de Mar, Barcelona i Reus.
- Altres activitats que anirem anunciant al llarg de l'any i en col·laboració amb altres entitats i institucions.
- El tret de sortida de l'Any Domènech i Montaner s'allargarà fins al 2024.

5. DONES I TREBALL A LA BARCELONA BAIX MEDIEVAL

Imatge 20

Típica escena d'un grup de dones assistint un part de l'Edat Mitjana, època en què va exercir la metgessa catalana Francesca de Barcelona, muller de Berenguer Satorra (veure 10.2)

5.1 LA DONA A LA EDAT MITJANA. La dona de l'edat mitjana va viure clarament en un context de subordinació davant de l'home. També reflectia la piràmide social general i, per tant, tenia una vida ben diferent segons l'estament i la funció a què estigués destinada, però en general quedava relegada a la llar (que s'associen a l'espai privat i al gènere femení, com la cura dels familiars, neteja d'espais, educació dels fills, etc.), o a la vida religiosa. Es repetia la relació de vassallatge en l'àmbit domèstic, on els homes actuaven com a senyors de la casa.

A banda d'aquests treballs catalogats com a domèstics, també treballaven en el que coneixem com a esfera pública, i la seva casuística laboral era tan àmplia com dones hi havia i situacions tenien (solteres, casades, viudes...). Les trobem presents en tota mena de treballs: al camp, a la ramaderia, al sector forner (molt nombrós a Barcelona), al de la construcció, al del didatge, al de la mort (ploraneres, portadores de candeles...), etc. Però

en major quantitat les trobem en el sector tèxtil, el servei domèstic i el sector comercial. Així mateix, cada ofici comportava un reconeixement i estatus determinats, tant social com de gènere.

Centrant-nos en l'àmbit hospitalari, les dones no tenien accés a l'estudi oficial de la Medicina. Tot i això, no volia dir que no tinguessin coneixements de certs oficis, sinó que no els podien exercir oficialment ni aparèixer registrades al gremi; normalment les dones, com a esposes, germanes o filles, aprenien l'ofici de la figura masculina més propera. Aquest fet dota les dones d'una formació informal relacionada amb la Medicina, però, d'altra banda, no les fa visibles al capdavant d'aquests oficis sinó que queden ocultades per la figura masculina de la qual depenen i se'ls prohibeix l'adopció del títol professional. En són exemples les metgesses, dones amb coneixement i reputació de curar, presents fins i tot a la Cort, o les llevadores i matrones, també anomenades padrines.

Cal no oblidar la medicina popular i quotidiana que imperava sovint a la societat a banda de la medicina institucionalitzada. Nombrosa és la documentació d'ús de remeis casolans que la població s'aplicava a ella mateixa, sobretot a través de xarxes de dones veïnes. Per tant, aquest coneixement no deixa de ser coneixement mèdic, àmpliament estès a la societat, i una mostra d'això és que a l'Hospital de la Santa Creu es documenten diverses dides que, juntament amb veïnes, utilitzen aquest coneixement per cuidar els expòsits malalts que tenien a càrrec seu, així doncs, els treballs de cures exercits per les dones també passaven per la cura mèdica.

Pel que fa a l'assistència hospitalària, com s'ha dit, manquen estudis laborals a excepció de l'ofici del didatge, una feina exercida exclusivament per dones i ben considerada econòmicament. L'ofici del didatge és el que trobarem en major nombre a l'Hospital de la Santa Creu al segle XV pel que fa a les dones que hi treballaven.

En resum, al segle XV, les dones que treballaven a l'Hospital ho feien dedicant-se a l'assistència i a la cura de malalts i infants, i al servei domèstic de la institució; no les trobarem exercint càrrecs mèdics perquè no estaven dins la institucionalització del sector. Així i tot, algunes dones van desafiar aquests models i van conrear les ciències, les arts i el pensament. Ens trobem amb els següents tipus de dona:

- a) La dona cristiana, religioses
- b) La dona noble
- c) La dona que governava
- d) La dona que treballava
- e) La dona marginada. Les prostitutes
- f) La dona que curava
- g) La dona benefactora
- h) La dona a la literatura medieval

5.2 LES DONES QUE TREBALLAVEN EN L'ASSISTÈNCIA A L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU.

Tenint en compte el punt anterior, hem de tenir en compte que les dones no podien dedicar-se oficialment a la medicina (cirurgia, física i apotecaria), així que ens centrem en els treballs de l'assistència sanitària a malalts i a la infància abandonada, i en els treballs "domèstics" de la institució, ja que són aquesta tipologia de treballs els fets per les dones a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona al segle XV (de manera remunerada o voluntària).

5.2.1 LA CAMBRERA. Com el seu nom indica, aquestes dones estarien relacionades amb les cambres hospitalàries, classificades i separades pel sexe de les persones que hi havia ingressades. Tenint en compte la separació per sexes de les cambres, les cambreres estarien dedicades a les cambres on hi havia dones ingressades. Les funcions que durien a terme, segurament, serien les de la supervisió de la cambra hospitalària assignada, tot i que ara per ara es desconeix si es tractaria d'una supervisió mèdica o bé de controls rutinaris. En el cas de l'Hospital de Barcelona es pot afirmar que la cambrera també era l'encarregada d'ordenar al prior de l'Hospital la redistribució de la roba entre els ingressats.

5.2.2 LES CUIDADORES DE MALALTES I D'INFANTS I LA INFERMERA . Les cuidadores de malaltes i d'infants (documentades en plural) i la infermera (documentada en singular) serien dones que acollirien i tindrien cura de les dones i dels infants que ingressaven a l'Hospital. Podríem parlar de dos càrrecs diferents encara que les seves funcions s'assemblassin bastant. La infermera seria l'equivalent femení del càrrec masculí d'infermer.

La denominació d'aquest grup de dones treballadores, pot dur a una certa confusió. La documentació hospitalària del segle XV fa distinció entre la categoria d'infermers i la de "cuidadors de malalts". Si bé es pot afirmar que diverses dones, com s'acaba de veure, treballaven com a cuidadores de malalts (dones i infants), la denominació de dona infermera pot diferir del càrrec d'infermer masculí. Aquest, segons les primeres Ordinacions de l'Hospital, tenia la funció d'acollir els pobres malalts a la institució, rentar-los, assignar-los un llit, interrogar-los sobre les seves dades i béns personals juntament amb el prior o el rector i assistir-los donant-los menjar.

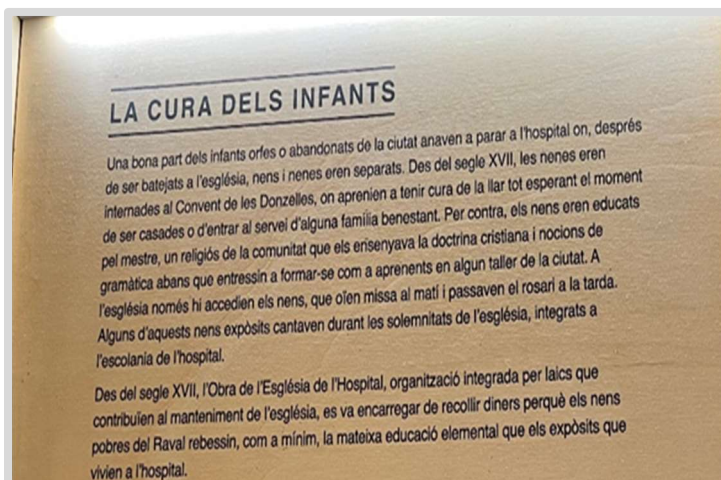
També coordinava la tasca dels recaptadors d'almoina de l'Hospital i anotava les informacions que es rebien sobre l'estat dels expòsits al Llibre de la Infermeria. Era un dels oficis més importants, motiu pel qual l'infermer havia de residir permanentment a l'Hospital i solia ser un eclesiàstic. Si bé les funcions de les dites dones s'assemblen a les de l'infermer, difereixen en algunes tasques: no assignen llits a les pacients i no les interroguen per anotar-ne la informació. I, per descomptat, les dones tampoc podien coordinar la recaptació d'impostos, com feia l'infermer en el cas que fos un eclesiàstic. Així doncs, el més probable és que les categories d'infermer en masculí i d'infermera en femení fossin diferents tot i compartir nom.

Quedaria per saber si el càrrec d'infermera i el de cuidadora de malaltes i d'infants eren el mateix. A jutjar per la distinció laboral entre personal "infermer" i "cuidador de malalts" i per la presència d'una única dona ocupant el càrrec d'infermera, semblen càrrecs diferents. Si fos així, els salaris entre les dones infermeres i les cuidadores de malaltes i d'infants podrien variar, ja que la quantitat mensual estipulada per a la categoria de "cuidadors de malalts" en el període 1430-1431 era de 9 sous de mitjana, mentre que el personal infermer rebia 18,2 sous. Per tant, la diferència salarial seria important.

5.3 ASSISTÈNCIA A LA INFÀNCIA ABANDONADA. L'assistència a les nenes i nens expòsits o abandonats a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona era molt activa, ja que hi havia un elevat nombre d'abandonaments infantils, majoritàriament de nadons lactants. Les criatures expòsites que arribaven a l'Hospital passaven a formar part de la institució,

anomenant-se “infants públics” o “fills de l’hospital”. Garantir la seva salut i esperança de vida era l’objectiu principal de l’Hospital vers els expòsits.

La infància a l’Hospital s’estructurava en etapes. La primera era la de la lactància i comprenia l’arribada de l’infant a les portes de l’Hospital, el seu alletament a càrrec de, com a mínim, dues

*Imatge 21
Visita a l’antic Hospital de la Santa Creu amb la UIC – 21/03/23*

dides i la restitució de la criatura a l’Hospital un cop desmamada (a menys que la dida o la seva família decidissin quedar-se-la). La segona etapa durava entre dos i tres anys, temps en què l’expòsit residia a l’Hospital, on es tenia cura d’ell i era preparat per a la futura inserció social. Es desconeix on s’emplaçarien aquests infants, ja que no és fins a l’any 1492 que apareix documentada una sala destinada als infants. La inserció social era la tercera i última etapa, i es podia aconseguir per diverses vies i modalitats: a través d’un contracte d’aprenentatge a càrrec d’una persona o família; a través d’un afermament o encomanament, és a dir, el manteniment i cura d’un expòsit per part d’una persona però sense cap finalitat d’aprenentatge, que es registrava a la institució però no notarialment; o a través d’un afillament, és a dir, una adopció en què es tractaria l’expòsit com a fill de la persona que l’adopta. Per tant, l’Hospital s’encarregava de dotar les nenes i nens expòsits d’oportunitats amb què poguessin integrar-se i sobreviure a la societat.

Tot i aquesta visió ideal, la realitat a vegades n’era una altra, i és que a la documentació hospitalària del segle XV apareix un infant maltractat per part dels seus receptors.

Per garantir totes aquestes etapes a la infància abandonada, l’Hospital havia d’establir una gran xarxa tant de dides com de famílies o persones que volguessin rebre aquests infants en alguna de les modalitats que s’han vist. També se’ls havien de garantir altres aspectes com el menjar, la roba, la medicació... cosa que suposava una despesa important.

5.3.1 “LA MARE DE LES DIDES”: o la dona encarregada de la secció d’expòsits de l’hospital. Era una dona que tenia múltiples tasques i funcions. En primer lloc, assistia la primera etapa de la infància dels nens i nenes expòsits, recollint-los quan acabaven de ser abandonats a les portes de l’Hospital, majoritàriament durant la nit i de forma anònima, de manera que era amb la mare de les dides amb qui s’iniciava el protocol d’assistir i vetllar pels “infants públics”.

Un cop recollida la criatura, aquesta es documentava en els registres hospitalaris i s’al·letava amb dides internes de l’Hospital (anomenades dides de casa) per, d’aquesta manera, mantenir-la sana. Mentre les dides de casa alimentaven la criatura, la mare de les dides activava la xarxa de dides externes a l’Hospital per aconseguir-ne alguna que es fes càrrec el més ràpid possible de la criatura abandonada fins que aquesta acabés el període d’al·letament. La xarxa de dides podia ser tan immediata que l’endemà la criatura ja podia sortir de l’Hospital en braços d’alguna dida.

Un cop l’infant era tornat desmamat a l’Hospital, moment en què comença la segona etapa d’infància, aquest romania a la institució a càrrec i cura de la mare de les dides i del seu equip fins que l’expòsit tenia edat de marxar de l’Hospital mitjançant alguna de les modalitats de sortida esmentades anteriorment. La mare de les dides també decidia si els infants desmamats tornaven amb la seva dida tot i ja no mamar, ja que sovint es tornaven dèbils o malaltissos, segurament pel canvi de situació i per la falta d’una referència emocional. Això volia dir que la mare de les dides es podia tornar a posar en contacte amb les dides en qüestió i que tenia la potestat per decidir sobre l’estabilitat i els vincles emocionals dels infants. Aquesta figura de contacte i nexa entre, d’una banda, els infants i la institució i, de l’altra, les persones o famílies que es feien càrrec dels infants s’aprecia molt clarament en el cas de madona Estàcia.

La mare de les dides, a banda d’assistir la segona etapa de la infància cuidant i preparant els infants per a la inserció social, també ho feia en la tercera, ja que, tenia la funció d’establir els contactes amb les persones que passarien a fer-se càrrec dels expòsits, però únicament en la modalitat d’afermament.

La mare de les dides treballava amb un equip de serventes, amb qui s'encarregava, tal com s'indica a les ordinacions, de mantenir nets, calçats i vestits els expòsits que es trobessin a l'Hospital, així com de donar-los medicines si fos necessari; és a dir, que s'encarregava de la seva cura i neteja.

Quan l'infant expòsit marxava amb algú, la mare de les dides entregava a aquesta persona la roba del dit nen o nena. A més, decidia la continuïtat laboral de l'equip de serventes i, sota l'aprovació dels administradors de l'Hospital, establí els seus salaris, una funció molt remarcable.

També rebia les notificacions de defuncions de les criatures encomanades a dides externes i les feia arribar a l'infermer perquè les anotés al Llibre de la Infermeria. Es creu que aquest càrrec també podia rebre el nom de pensadora d'infants.

5.3.2 LES DIDES. Un cop un infant era abandonat a les portes de l'Hospital, la institució començava immediatament la tasca de garantir-li el futur.

Imatge 22
Representació de les Dides a l'Edat Mitjana

El primer pas era assegurar-li la supervivència a través de l'alimentació, i per això es comptava amb una xarxa de dides. Donat que la majoria d'expòsits eren criatures de pit i que el període de lactància dura entre 26 i 28 mesos, la presència de dides era imprescindible: L'Hospital va arribar a tenir contractades més de 400 dides. Podien ser dones residents a Barcelona, foranes, esclaves, casades, solteres que havien tingut fills il·legítims... en resum, les dides constituïen un grup de treballadores molt heterogeni.

De dides n'hi havia de dos tipus: les internes o "dides de casa" i les dides externes o "dides de fora" o "d'argent". Aquest últim grup es pot subdividir en dides "contínues", dides d'urgència i dides que no cobraven. En general, però, es buscava el mínim de canvis de dida per assegurar una estabilitat per a l'infant i que tingués entre 20 i 36 anys, edats considerades ideals per proporcionar una bona llet.

Cal recordar que la feina de les dides no era exclusivament la d'alletar els infants de pit, sinó que també consistia a donar una estabilitat afectiva i física a la criatura, així com vestir-la, curar-la quan estava malalta, ensenyar-la a caminar, etc. Hi ha dides que donen remeis casolans als expòsits, els quals sovint milloraven.

5.3.3 LES DIDES DE CASA. Aquestes dides residien a l'Hospital, ja que eren les encarregades d'alletar els infants que acabaven de ser abandonats, els que eren retornats a l'Hospital i els infants malalts ingressats. Quan la mare de les dides notificava l'arribada o el retorn d'un infant abandonat, feia cridar les dides internes perquè li donessin mamar.

Mentre les dides internes alimentaven i cuidaven aquestes criatures, la mare de les dides activava la xarxa de dides externes per trobar-ne una com més aviat millor.

A jutjar per la seva capacitat de residir físicament a l'Hospital fins que se'ls acabés la llet, devien ser dones vídues, solteres o casades, que havien tingut fills il·legítims o que se'ls havien mort recentment. Al segle XV no es té constància d'on s'allotjaven, ja que no és fins a l'any 1564 que apareix documentada la "sala de les dides".

Pel que fa al salari de les dides de casa, l'any 1427 representava un 7,7% dels salaris totals de l'Hospital i un 20,4% l'any 1428, una proporció considerable i oscil·lant..

5.3.4 LES DIDES EXTERNES, DE FORA O D'ARGENT. Aquestes dides eren contractades per un llarg període de temps. Podien viure a la ciutat comtal o en poblacions properes, però en ambdós casos les nenes i nens expòsits es traslladaven a casa seva. Si residien a Barcelona, les dides en qüestió recollien l'infant a l'Hospital per endur-se'l a casa, signaven el contracte de didatge i, posteriorment, acudien a l'Hospital per recollir la paga pels seus serveis.

En el cas de les dides que vivien fora de Barcelona, la majoria eren d'àmbit rural. Si estaven casades, eren els seus marits els que acudien a l'Hospital a formalitzar el contracte i a recollir la paga econòmica, ja que les dones, normalment pageses, quedaven a cura dels conreus i de la família. Si no estaven casades, acudien elles mateixes des de les poblacions on residien.

Com que l'ideal era que els infants només tinguessin una dida durant el període d'al·letament, cosa que rarament passava per diversos motius, l'Hospital establí un sou temporal a les dides per un nombre determinat de mesos. L'habitual era un salari de 16 sous i 6 diners, però podia modificar-se en funció de la condició de l'infant: si estava malalt i requeria més atenció, el salari augmentava; però si estava sa i ja combinava llet amb aliments sòlids, el salari es reduïa a la meitat. En tot cas, el sou era proporcional al temps de l'ofici de didatge.

Dins del grup de les dides externes, trobem la modalitat de les dides d'urgència: eren requerides si un expòsit necessitava mamar urgentment i no es disposava de cap altra dida interna o externa que se'n pogués fer càrrec. Donat el seu caràcter d'urgència i temporalitat, se les contractava per un temps molt curt (hores o dies) i cobraven entre 7 i 8 diners, una quantitat superior al salari de les dides externes atesa la urgència dels seus serveis.

Per acabar, dins del grup de les dides externes trobem les dides que no cobraven. Aquestes dones podien no cobrar per dos motius: o bé ho feien per amor de Déu o caritat, o bé es volien salvar la llet perquè eren esclaves o dides d'altres cases i estaven esperant que la seva mestressa donés a llum.

A causa d'aquesta intencionalitat, el període durant el qual feien de dides dels expòsits era curt i determinat. En el cas que la dida actués per amor a Déu, és una mostra de caritat cristiana però exclusivament femenina, ja que només la podien exercir aquelles dones que acabaven de tenir un infant. Per altra banda, si eren dides esclaves, estaven obligades a exercir aquesta feina, sovint perquè la seva mestressa esperava un fill i es volia conèixer els dots d'alletament que tenia l'esclava. Aquesta obligació de didatge, però, no excloïa que les esclaves desenvolupessin vincles d'amor i d'afecte amb els infants que alletaven.

Aquestes dones recollien el relleu emocional de les mares o els pares de les criatures, que el dipositaven en la institució hospitalària i, per tant, també en les dides. L'ofici de mare de les dides i el didatge podien comportar una forta càrrega emocional i implicació personal més enllà del salari establert, tot i que també es documenten alguna dida que no té ben cuidat un infant i que, en conseqüència, es mouria per necessitat econòmica. Aplicaven un component afectiu i sentimental.

Imatge 23

Una dida alletant un nadó, fotografia de Paul Nadar Wikimedia Commons

5.4 PERSONAL DOMÈSTIC. És la categoria de treballadores més heterogènia i complexa de l'Hospital perquè inclou gran diversitat de tasques i de condicions laborals. Salvatore Marino classifica les tasques del servei domèstic en cinc grups: acollida dels malalts, control d'accés i vigilància de sales; neteja i manteniment dels espais i elements hospitalaris, i cura dels infants; manteniment d'instal·lacions, transport, aprovisionament, etc.; reparació d'elements i estructures de l'hospital, i tot allò relacionat amb l'aprovisionament i l'avituellament alimentari de l'Hospital. Dins d'aquesta classificació, les dones treballaven en el segon grup netejant espais i roba, cuinant, cosint, cuidant infants... Les seves retribucions eren tan econòmiques com en espècies o manutenció.

Imatge 24
"La Belle Chocolatière de Vienne",
174,5 de Jean-Étienne Liotard

Les dones dedicades a aquest servei, normalment tenien o establien llaços familiars dins l'espai hospitalari, ja fos perquè el seu cònjuge hi treballava o perquè apadrinaven algun infant de la institució.

5.4.1 VIUDES I BEGUINES. Aquests dos col·lectius de dones no rebien remuneració econòmica però sí en manutenció i espècies.

Pel que fa a les beguines (o rescloses en català antic) eren les dones que van protagonitzar un moviment social i religiós sorgit a les darreries del XII a tot Europa. Eren dones, soles o en grup, que portaven una vida religiosa al marge de les estructures eclesiàstiques i familiars de l'època; dones independents de qualsevol autoritat masculina, fins a un extrem desconegut a l'època. Eren laiques i religioses al mateix temps, difícils de definir pels seus contemporanis, que també les denominaven «mulieres sanctae».

No es pot obtenir gaire més informació sobre aquestes dones voluntàries ni quines funcions haurien exercit dins l'Hospital, ja que, en dur a terme tasques no

remunerades econòmicament, no hi havia la necessitat de registrar les despeses salarials i, per tant, el seu rastre documental és més difícil de seguir..

5.4.2 CUINERES. No és fins al segle XV que a l'Hospital de la Santa Creu es documenta la presència d'una cuina davant la sala de Quadre de les Febres o de la Quina, sala dedicada a les dones malaltes de febres. Tenint en compte la "sexuació" d'espais i del personal assistencial, és molt probable que es tractés d'una cuina regentada per dones, ja que la dita cuina anava destinada a la sala femenina, on les cuidadores, com s'ha vist anteriorment, també eren dones.

5.4.3 BUGADERES. Els estudis consultats i publicats no fan referència a la presència de bugaderes, però Salvatore Marino i Ana del Campo associen les tasques de neteja amb les dones que treballaven a l'Hospital. El que és evident és que hi havia d'haver personal que rentés els llençols, les tovalloles, les robes dels difunts i les pròpies de l'Hospital, etc., i més tenint en compte la intenció higiènica de l'Hospital.

5.4.4 SERVENTES. Les serventes apareixen a les Ordinacions quan es fa referència a la mare de les dides: es diu que l'havien d'ajudar a tenir cura dels infants i a mantenir-los nets. Seria, doncs, una figura que oscil·laria entre el treball domèstic i el d'assistència a la infància.

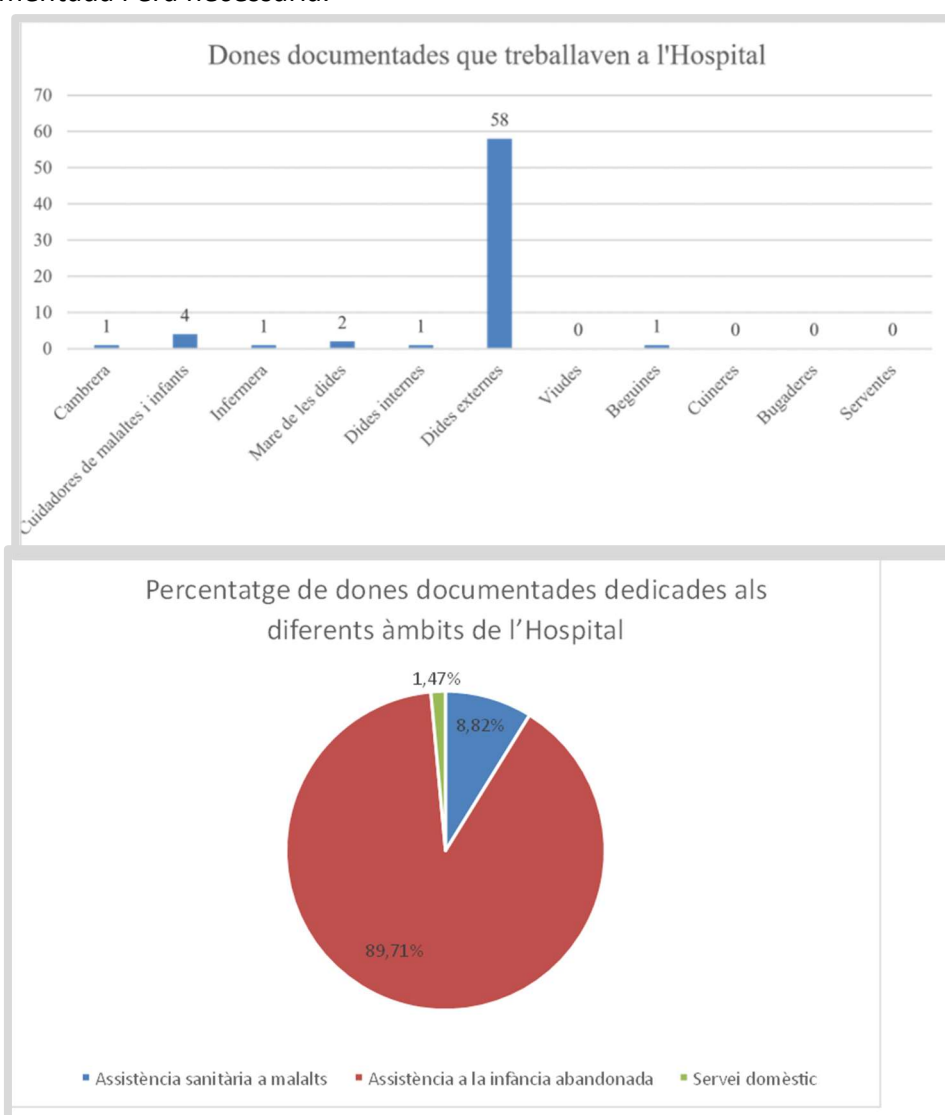
5.4.5 ALTRES POSSIBLES TREBALLS. A Barcelona hi havia la figura de la corredora, una dona encarregada de buscar i registrar informació sobre les mares i pares dels infants abandonats; però la corredora només es documenta a l'Hospital d'en Colom. No es pot afirmar si també hi havia corredores a l'Hospital de la Santa Creu. El que sí que es pot afirmar és que l'Hospital de la Santa Creu també es preocupava pels progenitors dels expòsits, ja que guardava i documentava tots els objectes i notes que els primers havien deixat per si algun dia tornaven a buscar-los.

Imatge 25
Laboratori a l'antic Hospital de la Santa Creu

Per altra banda, l'any 1543 es documenta que s'acordà el restabliment de l'antiga figura dels setmaners, persones encarregades de visitar els malalts en dies festius, i s'establiren dos setmaners i dues setmaneres. Si bé és un fet del segle XVI, que es restableixi una figura antiga indica que en un passat hi era, es desconeix si al segle XV o anteriorment. Si al segle XV hi hagués hagut setmaneres, caldria afegir un nou càrrec al treball assistencial, tot i que es tractaria de dones que no treballarien diàriament a l'Hospital. També, es té constància d'esclaves que treballaven a l'Hospital.

Finalment, la presència de persones que tenien cura de l'hort de l'Hospital està documentada i era necessària.

Imatge 26

Dones documentades que treballaven a l'Hospital i Percentatge de dones documentades dedicades als diferents àmbits de l'Hospital

5.5 LA MADONA ESTÀCIA. Anastasia Spatafora, també anomenada madona Estàcia, Stàcia o Hostàcia, va ser una comtessa siciliana que es desplaçà a Barcelona a principis del segle XV estant al servei del rei Ferran I (1380-1416): *servicium domini regis aragonum*. Treballà a l'Hospital de la Santa Creu durant la segona dècada del segle XV, concretament exercint de mare de les dides o de dona encarregada de la secció d'expòsits. Apareix al llarg dels Llibres d'Expòsits de 1412-1413 i també se sap que hi va treballar, com a mínim, durant el període 1426-1429.

La seva funció com a mare de les dides, era la d'assistir i tenir cura dels expòsits al llarg de les tres etapes de la infància.

Primerament, rebia els expòsits un cop eren abandonats i deixats a les portes de l'Hospital:

recollia les criatures, les feia documentar i cridava les dides internes perquè

les alletessin per mantenir-les sanes. Contactava com més aviat millor amb dides externes a l'Hospital que poguessin fer-se càrrec de les criatures lactants. Degut al seu càrrec, la madona Estàcia residia permanentment a l'Hospital. La comtessa siciliana també s'encarregava dels pagaments a les dides que tenien cura de les criatures expòsites, coordinant-les tant físicament com econòmicament. Treballava amb un grup de serventes, les quals l'ajudaven en la higiene i en el manteniment de la roba i el calçat de les nenes i nens expòsits, així com de les medicines que rebien. Totes les despeses i els pagaments destinats a la secció d'expòsits els transmetia a l'escrivà de ració i als administradors de l'Hospital.

Imatge 27
Representació d'Anastàsia Spatafora. Detall del fresc *Accoglienza, educazione e matrimonio di una figlia dello spedale di Domenico di Bartolo* (1441-1442), situat al complex de Santa Maria della Scala, Siena

Una altra tasca important era la potestat que tenia de decidir sobre l'ambient i el benestar dels infants, ja que sovint els infants retornats a la institució es tornaven dèbils a causa del canvi d'ambient i de l'absència de la dida. En aquests casos, Estàcia feia cridar la dida que l'havia desmamat perquè tornés a fer-se càrrec de l'infant. Vetllava, doncs, pel confort físic i emocional dels expòsits.

Anastasia Spatafora encara tenia cura dels expòsits a la segona etapa de la infància, un cop eren restituïts a l'Hospital en ser desmamats, fent-se'n càrrec personalment i preparant-los per a la seva inserció a la societat. Pel que fa a la tercera etapa, quan les nenes i nens abandonaven la institució, ella era l'encarregada directa de la modalitat d'encomanament o afermament, però no dels contractes d'aprenentatge.

Els encomanaments eren una adopció emparaulada amb les persones que es volien fer càrrec dels infants per lliure elecció; per tant, no hi ha contracte notarial, però sí registre per part de l'escrivà de l'Hospital. Madona Estàcia, doncs, tenia una gran responsabilitat, ja que els buscava les persones més convenients i que ho fessin per lliure elecció. Així doncs, en madona Estàcia requeia el futur social i afectiu dels expòsits dins la societat i amb les persones "afermadores".

Estàcia no només assistia els infants físicament i afectivament sinó que també ho feia legalment. Això es veu en un greu atac que va rebre una donzella al càrrec de madona Estàcia per part d'uns malfactors. Davant aquest fet, la comtessa va enviar cartes al rei Ferran I, i a l'administrador de l'Hospital amb l'objectiu de fer saber el fet i castigar els dits malfactors. Per tant, la seva influència no es limitava a l'Hospital ni a les pertinents xarxes de dides i persones "afermadores", sinó que arribava fins a la Cort reial.

5.5.1 LA SEVA DONACIÓ, REFLEX DE LA SEVA MENTALITAT . Anastasia Spatafora va traslladar-se a Barcelona i sabem, gràcies a la donació que va deixar per escrit, que en va marxar momentàniament l'any 1415 per anar a Nàpols. En aquesta còpia s'hi troben grans mostres de la seva implicació amb l'Hospital, amb les quals ens podem apropar a la seva vivència assistencial.

Va viatjar a Nàpols com a ambaixadora reial el 7 de setembre de 1415 i sabem que tenia por de perdre la vida durant aquest viatge perquè a la donació, estipulava les

següents voluntats: deixava diners per a l'obra de l'Hospital, per a la compra de llençols per als pacients hospitalitzats, i per a la compra d'una esclava que servís tant els infants de la institució com els que la madona Estàcia tenia sota custòdia i càrrec. Aquesta donació evidencia un gran compromís, preocupació, dedicació i estima vers els infants amb els quals ja havia establert lligams. Vers els infants de l'Hospital en general i vers la institució en si. Tot i això, aquestes voluntats no s'arribaren a complir, almenys les d'aquesta donació en concret, ja que Estàcia tornà del viatge a Nàpols a jutjar per la seva aparició documental en el període 1426-1429.

6. ADVOCACIONS RELIGIOSES I CURES ESPIRITUALS PELS MALATS

La idea d'advocació també s'utilitza per nomenar a la celebració que es porta a terme en homenatge a una figura religiosa. Aquesta intenció commemorativa a més pot plasmar a través d'una entitat que pren el nom de la divinitat en qüestió.

És habitual que una ciutat o una nació disposin d'una verge protectora o d'un sant patró. Aquesta advocació obeeix a la intenció d'obtenir empara per part de l'entitat religiosa.

La noció d'advocació, d'altra banda, s'utilitza amb referència a un període particular de l'existència de l'individu diví o al moment exacte en què va fer la seva aparició en un determinat lloc. Per extensió, es parla d'advocació pel que fa a les imatges de la divinitat i als dies particulars en què se li rendeix tribut.

És important conèixer, a més de tot l'assenyalat, que ens topem amb el fet que hi ha també el que es dona a cridar advocació mariana. Aquest terme s'empra per fer referència a tota mena d'atributs característics i fins i tot, aparicions que tenen a veure amb la Verge Maria, la mare de Jesús. En concret, podem determinar que es venen a establir dos tipus fonamentals d'advocacions marianes:

- 1) Les terrenals, que es refereixen a les aparicions que es considera que la Verge ha realitzat a la Terra. Aparicions que precisament després donen lloc a la construcció i posada en peu de santuaris, capelles i esglésies en honor seu. Així, per exemple, ens topem amb el fet que

hi temples per aquest motiu com el de Covadonga, a la població de el mateix nom; el del Pilar, a Saragossa, o el de Veracruz, a Mèxic, per exemple.

- 2) Les advocacions marianes místiques. En aquest cas, fan referència als fenòmens sobrenaturals o misteris i actes que giren al voltant de l'esmentada figura.

Precisament tot el que s'ha exposat és el que ha donat lloc a l'existència d'una llarga llista de noms per a dona que utilitzen com a primer substantiu el de Maria. Exemples són Maria Dolors, Maria del Carme, Maria de Lourdes, Maria de la Mercè... Aquests noms que es basen al seu torn en advocacions de la Mare de Déu cal establir que parteixen de la idea de nomenar a la mare de Jesús simplement d'una altra manera.

En l'antiguitat, finalment, advocació s'emprava com a sinònim d'advocacia. A partir d'aquest significat, s'associa l'advocació a la protecció o la tutela: "El projecte es porta a terme amb l'advocació del Consell Superior de les Arts", "Sense l'advocació del secretari tècnic, aquest projecte no prosperarà".

Imatge 28

'Unció dels malats', part dels Set Sagraments (1445) per Roger van der Weyden.

La unció dels malalts, a la religió catòlica, és el sagrament impartit pels sacerdots i consistent en la unció amb oli sagrat a les persones que han vist afectada la seva salut. La unció dels malalts pot ser administrada també a tots els majors de 65 anys, encara que no pateixin cap malaltia greu.

Com els altres sacraments, es considera instituït per Jesucrist encara que no consta un moment precís de la seva institució. S'acostuma a indicar que el text de la carta de Sant Jaume com a context de la funció i efectes del sacrament: *“Si entre vosaltres hi ha algú que està malalt, que faci cridar els qui presideixen la comunitat perquè l'ungeixin amb oli en nom del Senyor i preguin per ell”*. Aquesta pregària, feta amb fe, salvarà el malalt: el Senyor el posarà bo i li perdonarà els pecats que hagi comès.

Els fidels poden rebre aquest sacrament diverses vegades al llarg de la seva vida. Fins al Concili Vaticà II, el sacrament se'l coneixia amb el nom d'extremunció, atès que solament s'administrava in extremis, és a dir, davant la imminència de la mort. Actualment, el sacrament es denomina canònicament “Unció dels malalts” i es pot administrar més d'una vegada, sempre que el malalt es trobi greu.

El ritu, per al qual es fa servir oli beneït cada any a la Missa crismal de Dijous Sant, consisteix a fer tres vegades el senyal de la creu al front i a cada una de les mans del malalt. Mentre se l'ungeix, el sacerdot repeteix la següent fórmula:

“Per aquesta Santa unció i per la seva bondadosa misericòrdia, t'ajudi el Senyor amb la gràcia de l'Esperit Sant. Perquè, lliure dels teus pecats, et concedeixi la salvació i et conforti a la teva malaltia. Amén”.

Imatge 29

Visita a l'antic Hospital de la Santa Creu amb l'UIC, 21 Març 2023

7. ALIMENTACIO I SALUT A LA EDAT MITJANA

Es pot afirmar que al llarg de la història hi ha una relació directa entre alimentació-salut-malaltia, i això és així perquè l'alimentació és una necessitat fisiològica bàsica, considerada d'aquesta manera en totes les cultures i com a tal, condicionant de la vida.

El model alimentari medieval té la seva base ideològica en la síntesi de dues cultures: la llatina i la germana; a l'edat mitjana occidental convergeixen i es fusionen dos models alimentaris força contradictoris, d'una banda, el model romà, més equilibrat i mesurat en el menjar i fins i tot més sobri si es compara la dieta romana amb la grega, i de l'altra el germànic que es caracteritzava pel culte a l'abundància i als grans banquets.

Els fidels cristians havien de seguir unes normes establertes per l'Església, d'acord amb la seva reglamentació principalment en tres aspectes:

- 1) La prevenció dels pecats, per exemple la gola.
- 2) L'observació dels períodes de dejuni i abstinència.
- 3) La concepció jerarquitzant de l'alimentació.

En relació amb el punt 1, l'Església argumentava la "pecaminositat" de la gola recolzant-se en diferents plantejaments: uns en relació directa amb aspectes purament dogmàtics: "la gola aparta els fidels del compliment del culte religiós, ja que existeix una relació directa entre aquest pecat mortal, l'incompliment de les normes de dejuni i abstinència i la luxúria" (Francesc Eiximenis).

Altres es recolzaven directament en la salut: els excessos en el menjar escurcen la vida i atemptar contra la vida és un pecat mortal: "la gola ocasiona tota mena de malalties, especialment l'apoplexia i la gota i a l'home got la sang se li torna greix". Segons plantejaven els eclesiàstics en els seus sermons 4 "el menjar s'ha de contemplar simplement com una medicina necessària per al cos, per la qual cosa mai s'hauria de saciar totalment l'apetit, sent l'ideal prendre un àpat auster, el dels pobres havia de ser l'exemple a imitar".

Pel que fa al punt 2, l'Església va establir un rigorós calendari litúrgic al qual es dividien els dies de l'any en grassos i magres. Els dies grassos estava permès menjar de tot, mentre que els dies magres era preceptiu tenir: moderació, quantitats d'aliments, moderació en la freqüència dels menjars i prohibició de determinats aliments. Així, els dejunis i abstinències esdevenen normes religioses que cal seguir per salvar-se i com cent cinquanta dies a l'any que totalitzaven aquestes normes, eren impopulars, els predicadors les van adornar de virtuts: "l'abstinència prolonga la vida, purifica el cos de mals pensaments, especialment de la luxúria i a més eleva l'entesa".

L'Església i en el seu nom els predicadors, establien una relació de persones i situacions en les quals s'estava exempt de complir les normes de dejuni, i Sant Vicenç Ferrer eximia del seu compliment a: "dones embarassades i criant, malalts, pelegrins que van a peu, nens en edat de créixer, llauradors pobres i treballadors en coses pesades".

Altres predicadors afegien a aquesta relació a: "els correus dels grans senyors, els servents i els metges", d'acord amb la seva medicina abans d'administrar-la. Tanmateix, existien dies concrets en els quals tothom havia de guardar dejuni, tret que per malaltia fos impossible complir aquestes normes i llavors s'havia de demanar una dispensa especial al bisbe o en el seu cas al mossèn. La carn, per ser considerada aliment exquisit, estava rigorosament prohibida en tots els períodes d'abstinència, tot i que si bé els divendres podia substituir-se per ous o formatge, en quantitat abundant per a salses de cebes i ametlles i l'ús de la canyella, espècies i d'herbes aromàtiques i la barreja de sabors, del dolç i salat.

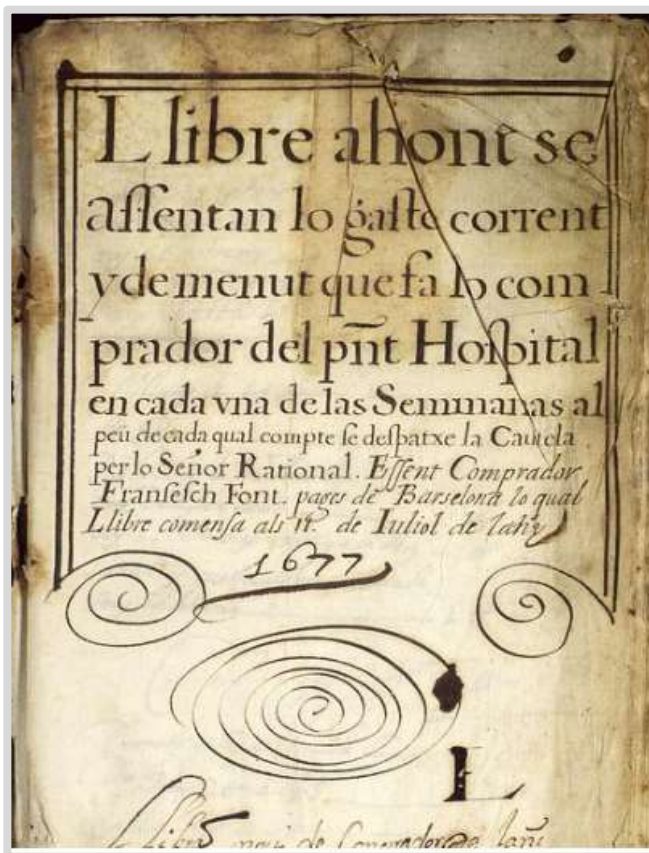
El tercer tipus d'arguments era social, ja que els abusos en el menjar, producte de l'ostentació, impedia al ric acordar-se dels pobres i realitzar les donacions que l'ajudarien a salvar la seva ànima i la del pobre; a més, la gola i l'ebrietat perjudica la imatge del que el pateix, pel fet que en perdre els seus sentits i la vergonya pot perdre el respecte dels seus subordinats, posant-se en perill l'harmonia i l'ordre social

A més de totes aquestes característiques que configuren el model alimentari baix-medieval, cal tenir en compte les consideracions mèdiques que atribuïen a l'alimentació i

als aliments una intencionalitat i unes qualitats i característiques molt concretes que en feia el mitjà per conservar la salut i prevenir i curar les malalties.

7.1 ALIMENTS PER ELS MALALTS A L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU.

L'arxiu de l'antic Hospital de la Santa Creu, que està repartit entre la Biblioteca de Catalunya i l'arxiu de l'Hospital de Sant Pau, ens permet endinsar-nos en la vida quotidiana de la institució. Els responsables de l'administració del centre van portar un registre molt ampli per gestionar una institució tan gran i tenim la sort que bona part d'aquesta documentació ha arribat als nostres dies, més o menys completa segons les èpoques.

Imatge 30

Llibre de compres i registre de racions per els malalts

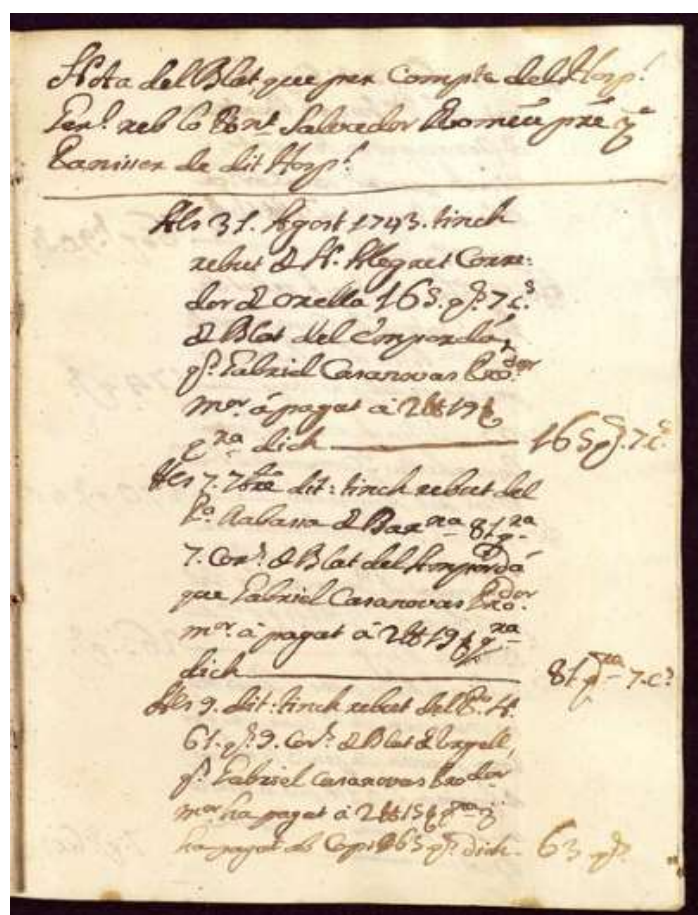
L'alimentació dels malalts, residents i personal de l'hospital és un dels aspectes més interessants i en podem obtenir informació a partir d'una diversitat de documents: els llibres de comptes dels diferents oficials, encarregats de les compres de l'hospital, el registre de les racions diàries, que varien segons fossin malalts, personal mèdic, treballadors de l'hospital, infants, etc. i per últim les ordinacions i constitucions, que expliquen com funcionaven determinats serveis. Ara bé, la documentació que ens ha arribat sobre aquest tema s'inicia generalment al segle XVII. Anteriorment, queda poca traça del registre dels aliments, no sabem si s'ha perdut o no es portava un control tan detallat.

El pa, el vi i la carn eren aliments essencials, de consum diari els dos primers, i gairebé diari el tercer. L'adquisició i repartició de la carn es pot seguir, a partir del s. XVIII, al Llibre de

la carn. Es tracta d'una sèrie força regular on es pot veure la quantitat de carn que tocava segons fossin malalts, dides, boigs i boges, prenyades, infants, oficials del Tinell i donzelles.

Curiosament, els divendres les donzelles eren les úniques que no tenien ració de carn. El vi i la farina per fer el pa també tenien els seus propis registres.

Altres aliments que trobem al registre de compres o al de les racions diàries són ous, arròs, sèmola, fideus, espècies (especialment safrà), oli, cebes, pinyons, mongetes i bacallà els divendres. L'oli i era responsabilitat del guarda-roba, i almenys al s. XIX es repartia un cop a la setmana.

Imatge 31

Comptes del comprador: farina i blat per la despesa de l'Hospital
(paciner)

A les Constitucions també se'ns descriu el que menjaven i com s'organitzaven els àpats. L'escudella era el plat habitual, tal com ja deia Francesc Eiximenis al segle XIV. Cada dia es preparava una olla amb verdures i les racions de carn que toquessin a cadascú, i es

repartia, per dinar i per sopar. Al segle XV, l'Hospital de la Santa Creu tenia diferents cuines per atendre la munió de gent que hi menjava i que podia variar segons l'època: la cuina del Tinell, la cuina gran i la cuina de les donzelles. A partir de les Constitucions podem saber com s'organitzaven.

A la cuina del Tinell es preparava el dinar i el sopar de tot el personal de l'Hospital, des del prior als fadrins, aprenents i nens. Ara, no tots menjaven les mateixes quantitats. Es feia una olla amb les racions del Prior, capellans, metges, pares, fadrins, sastre, sabater i fuster i una altra pels practicants de cirurgia, botiga, cambrers, aprenents del forn, escolans i minyons.

A cada olla es posava la ració de carn que pertocava a cadascú, l'escudella i la verdura que hagués portat el comprador, segons el temps. A la cuina gran, que dirigia la mare de la cuina gran, també anomenada cuina dels malalts o "gallinera", se servien les racions i mitges racions dels malalts, les costelles, el caldo, les sèmole, arròs o sopes i les substàncies. El convent de les donzelles, on vivien les nenes a partir dels 7-8 anys i les dones embarassades, tenia cuina

pròpia, i la mare de les donzelles era la responsable de repartir la carn i el peix, i fer l'olla. També hi havia una olla comuna, on es posava la ració de carn que pertocava a cadascú, juntament amb la verdura i escudella.

Un altre element important en la cuina de l'hospital eren les gallines, si més no per la quantitat de documents que ens han arribat sobre la seva gestió. Hi havia la "cuina gallinera", la mare de les gallines, i els llibres de registre de les gallines que entraven i sortien, diàriament. Hi havia el costum, entre els benefactors de l'hospital, de deixar en llegat un determinat nombre de gallines, o pagar amb gallines.

*Imatge 32
Cuina situada al claustre, avui descobert*

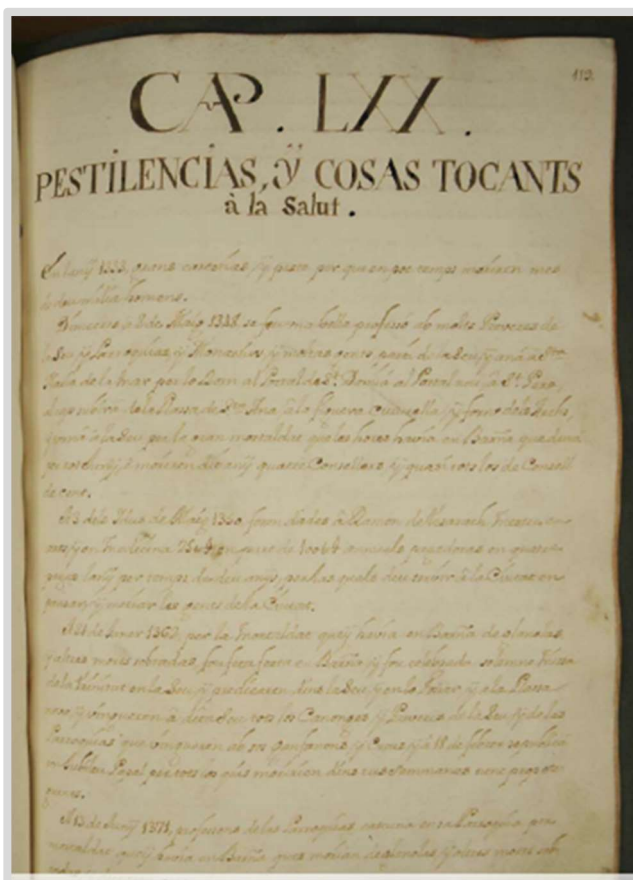
8. LA GESTIÓ A L'HOSPITAL EN TEMPS D'EPIDÈMIES I GUERRES

8.1 EPIDÈMIES A LA CIUTAT DE BARCELONA. 1333-1651. El 1333, el mal any primer, ocupa en la memòria de Barcelona un lloc especial perquè fam i epidèmia van anar plegats. Diverses cròniques recullen aquest episodi, però les rúbriques de Bruniquer ens diuen textualment que hi va haver aquell any, grans caresties, i pesta perquè en poc temps van morir més de deu mil homes i la ciutat va perdre un 20% de la població.

El 1348 a una nau genovesa va portar l'epidèmia a Barcelona, es tractava de la pesta negra, una pandèmia que originada a la Xina i transmesa a través de Síria, Anatòlia, Sicília i Gènova va

arribar a Barcelona per les xarxes comercials del Mediterrani. La fossa sota la plaça dels Sants Just i Pastor és testimoni, quan es va excavar, l'any 2012, s'hi van trobar 120 inhumacions. La fossa estava tallada pels fonaments de l'església gòtica i, per tant, s'estima que hi podrien haver enterrat un total de 360 o 400 persones. Aquest enterrament massiu s'hauria produït en un període d'entre 24 hores i cinc dies. Els cossos estan enterrats nus, sense roba, únicament tapats amb un sudari de lli. Hi ha presència de calç. Per esbrinar quina mena de fet epidèmic havia causat la mort d'aquelles persones, els investigadors van fer analítiques d'ADN a partir de les dents dels cossos. Així es va comprovar que havien mort per la pesta negra.

A partir d'aquí la pesta ja no deixa de ser present en la documentació de forma reiterada: la de 1391 guarda relació amb un greu assalt al barri jueu i el 1396 "el Humano" va ser a Perpinyà preventivament. Trobem períodes de diversos anys com 1452-58, 1465-66 en

Imatge 33

Epidèmies a Barcelona. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

què sembla que l'epidèmia no abandona la ciutat. En el canvi del segle XV al XVI i amb la intenció de donar una resposta institucional, el Consell de Cent va decidir crear la Vuitena del Morbo o comissió de vuit persones encapçalada per Batlle del Morbo o morbo, un bastó al cap i sis oficials més. No és d'estranyar, ja que la jurisdicció en matèria de sanitat pertanyia totalment al govern municipal. El que en inici era una comissió provisional associada a l'emergència es va convertir en comissió permanent.

En el moment de crisi la Vuitena contractava un nombre reduït d'oficials anomenats «bastoners» que acomiadava a revertir la situació i certificar-se que havia tornat la salut. Al llarg del s. XVII la Vuitena es va consolidar, es va ampliar a Dotzena i es va dotar de més oficials. En algunes ocasions l'epidèmia va ser més lleu: 1507, 1515, 1520, però la documentació parla d'episodis molt durs: 1530 -1532, 1558 o 1589 anys en què entre el dia 1 de juliol i el 16 d'agost van morir 3.313 persones i de nou el 1650-1652 la ciutat va entrar en pànic.

El principal paper del govern municipal consistia a no aturar l'activitat de govern i tot i que no tenien lloc a la Casa de la Ciutat, aquest consell es continuaven celebrant per a prendre resolucions relatives a qüestions puntuals com l'accés a la ciutat per terra o mar, el confinament, etc. Es vetllava que metges i cirurgians no se n'anessin de la ciutat, s'anomenaven guardes del morbo i es reforçaven els capdeguaites per mantenir activa la vigilància de la ciutat dia i nit i previsiblement per mantenir la comunicació amb nuclis de població amb fumeres o fumades de dia i focs de nit. S'encarregava i garantia la recerca de difunts, la recollida dels mateixos amb carros i lliteres i l'enterrament immediat, així com la crema d'objectes i robes.

Un nou brot va arribar procedent del nord d'Àfrica a través dels vaixells mercants valencians i catalans, i malgrat les mesures preses, l'any 1705 la pesta encara va causar la mort de 10.000 habitants. S'invitava a anar a les processons, a les peregrinacions i a l'oració mentre durava el contagi, i posteriorment, a les celebracions solemnes amb "Te Deum" quan l'epidèmia acabava.

Si ens preguntem pel paper dels hospitals en aquestes ocasions, hem de tenir en compte un marc social extraordinàriament diferent de l'actual. Com hem dit anteriorment, a

l'edat mitjana la paraula hospital tenia sentit de casa on es recullen pelegrins, pobres o malalts, que es pot fer extensiu a orfes, orats, dones, nens, i tota mena de gent sense mitjans. Si bé és cert que abans del 1401 Barcelona tenia sis hospitals que es van reunir en un de sol, el de la Santa Creu, aquests distaven molt de ser llocs on la gent anés a curar i la cobertura que podien donar en situació d'epidèmia seria menys que escassa. El 1562 el Consell va comprar el monestir dels Àngels vells com a hospital de pesta, però com era massa proper a la ciutat el 1651 els contagiats es van instal·lar al Monestir de Jesús a l'actual encreuament de passeig de Gràcia- Aragó. La documentació ens diu que religiosos, doctor, cirurgians i assistents vetllaven en sales diferents malalts i convalescents.

8.2 LA GUERRA CIVIL CATALANA. La guerra civil catalana (1462-1472) va ser el conflicte que es va produir al Principat de Catalunya entre els partidaris del rei Joan II d'Aragó, comte de Barcelona, i els de les institucions catalanes rebels al rei encapçalades per la Diputació del General del Principat de Catalunya i el Consell del Principat.

Per al bàndol realista, els «rebels» ho eren per haver traït la fidelitat que havien jurat al seu rei; mentre que els «antijuanistes» consideraven «traïdors» els realistes per no ser fidels a les lleis de la «terra», per ser «enemics de la cosa pública» o simplement per ser «mals catalans». Així, el bàndol «antijuanista» va desenvolupar una nova concepció de la societat política en la qual, segons Santiago Sobrequés i Jaume Sobrequés, «la solidaritat entre els homes d'un país es produïa per tenir unes lleis comunes i habitar una mateixa terra, no com fins aleshores, pel fet de ser vassalls d'un mateix sobirà».

Havia sorgit, doncs, el concepte modern de pàtria que anava més enllà de la mera adscripció territorial per revestir un caràcter jurídic, per la qual cosa la rebel·lió catalana seria, com ja va assenyalar l'historiador francès Joseph Calmette, nascut a Perpinyà, «la primera de les revolucions modernes», cent anys anterior a la rebel·lió dels Països Baixos.

Segons Francesc Xavier Hernández Cardona, «des del punt de vista tècnic i tecnològic, la Guerra Civil catalana va ser la darrera guerra medieval, però també la primera guerra moderna. Els nobles tenen un paper secundari; són els dirigents militars, però ara manen els exèrcits desiguals de ciutadans i mercenaris. Les tropes de cavalleria ja no estan compostes per la flor i nata de la noblesa, sinó per homes d'armes a jornal. La pirobalística

adquireix protagonisme; tot i que l'ús de les armes curtes de foc sembla encara molt limitat, es va generalitzar el de les bombardes fins a prefigurar el que podria qualificar-se com una artilleria de campanya —els exèrcits arrossegaven peces per utilitzar-les principalment en els assetjaments.

Sobre les causes de la guerra, Santiago Sobrequés i Jaume Sobrequés han assenyalat: «La rivalitat que existia entre les branques nobiliàries principals del país; la lluita entre la Biga, partit que agrupava l'oligarquia, i la Busca, de tendència popular i socialitzant, per aconseguir el govern de la municipalitat barcelonina; l'agitació al camp, on l'oposició dels senyors a les aspiracions legítimes dels pagesos de remença havien atiat la lluita, i la profunda crisi econòmica que patia Catalunya». I com a causes immediates: «el desheretament del Príncep de Viana per part del seu pare Joan II i l'oposició entre el sentit absolutista del rei i l'esperit pactista català».

8.3 ASSISTÈNCIA A MILITARS EN TEMPS DE GUERRA. L'hospital de la Santa Creu, des del 1401 fins al 1809 va ser l'únic hospital que podien utilitzar les forces de terra i mar, i malgrat que fins als segles XVI-XVII no hi ha constància documental d'assistència a tropes, sabem que durant el regnat de Carles I, l'hospital demanà certes exempcions fiscals en compensació per assistir militars.

Durant l'ocupació de Barcelona per les tropes napoleòniques al segle XIX, L'hospital de la Santa Creu estava saturat, i els francesos van decidir crear tres hospitals exclusivament militars: l'un a les Drassanes, un altre al Convent de les Monges Calatraves de Jonqueres i el tercer al Monestir dels Pares Paüls al carrer de Tallers.

Aquest darrer (Monestir dels Pares Paüls), era un casalot amb la seva església i el seu jardí que feia anys havia estat secularitzat i convertit en fàbrica de tabacs. Abans havia portat els noms de Sant Sever, primer, i de Sant Carles Barromeo després i va funcionar com hospital militar fins que el 1937 es van finalitzar les obres del nou hospital militar del passeig de Vallcarca inaugurat en plena Guerra Civil Espanyola. L'any 1940 acabada la guerra civil, s'enderrocà definitivament.

L'altre convent que els francesos habilitaren com Hospital militar, fou el de Jonqueres (Santa Maria de Jonqueres) que ocupava tota l'illa de cases limitada per la Via Laietana, la

plaça d'Urquinaona i el carrer Jonqueres. Pertanyia com hem dit, a les monges Calatraves dedicades a tenir a pensió senyoretes casadores de la bona societat que rebien en el jardí visites de futurs o possibles marits. En acabar la guerra de la Independència, continuà servint d'hospital militar, però en unes condicions molt precàries. Va ser enderrocat l'any 1871, però per sort, el claustre i l'església foren traslladats pedra per pedra, al carrer d'Aragó i actualment forma part de l'església de la Concepció al districte de l'Eixample.

En resum, tot fa pensar que els militars se serviren de l'hospital de la Santa Creu des de la seva fundació, i sabem també, que a rel de la guerra de Successió (1707-1714), es projectà la construcció -dins del recinte de la Ciutadella, d'un hospital amb una capacitat per a mil llits, però aquest projecte fou abandonat i els militars van continuar enviat els seus malalts i ferits a la Santa Creu.

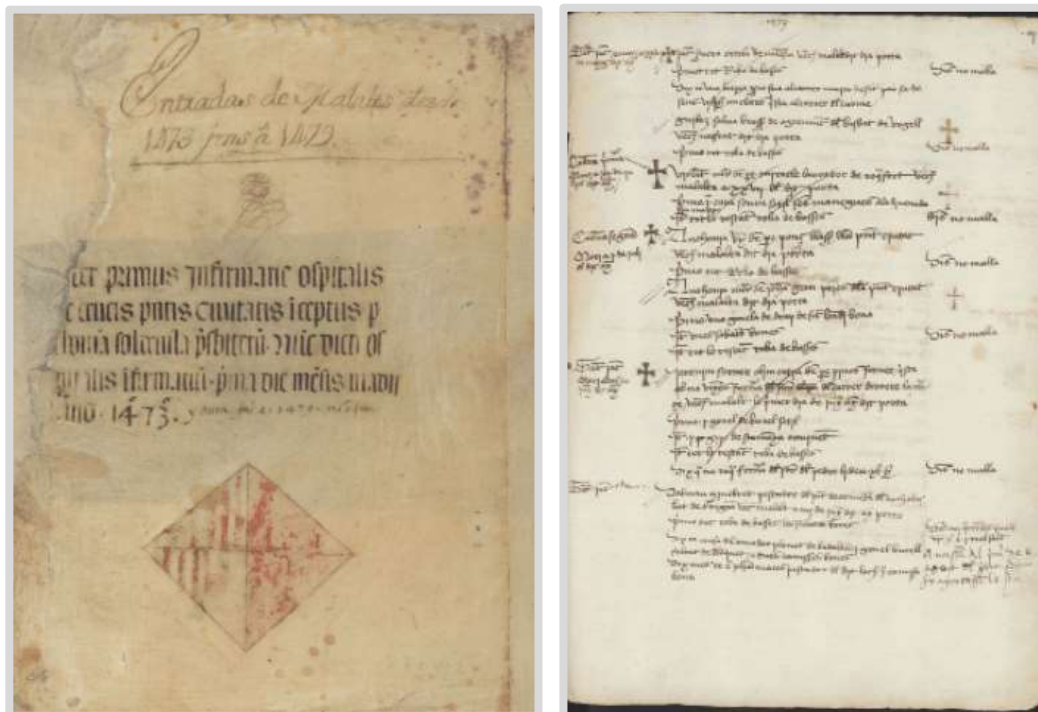
9. LA CURA DELS MALALTS A L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU

L'Hospital es va preocupar de la cura dels malalts des dels inicis, encara que la infermeria com la coneixem avui en dia no va començar fins al segle XX. La primera escola d'infermeria de l'estat espanyol és l'Escola de Santa Madrona, a Barcelona, inaugurada el 1917. A les primeres ordinacions que regulen la vida de la institució, redactades el 1417, ja apareix la figura de l'infermer, responsable de tenir cura dels malalts.

Quan una persona arribava a l'hospital el metge o cirurgià de setmana (de guàrdia) el visitava. Si considerava que se'l podia admetre, l'infermer el registrava al llibre d'entrada de malalts, amb tot detall: nom, edat, pàtria, nom dels pares, roba exterior i interior i altres coses que pogués portar. En el primer llibre que es conserva també s'indicava la causa de l'ingrés, després es va deixar de fer.

Un cop registrat, l'infermer s'ocupava de la seva instal·lació. En primer lloc, se'l rentava –peus i mans i a vegades se'ls tallaven els cabells-, se'ls donava la roba de l'hospital i se li adjudicava un llit.

“Primerament quels lau o els fasa lavar los peus, e ben netejarlos, en e per la manera ques pertanyará. Secundariament que a cascun ordon son lit bo e net, on puga 57eposà e pendre refecció”.

Imatge 34

Llibre d'entrades de malalts a la Biblioteca de Catalunya, i una pàgina d'un registre de l'any 1473

L'infermer també s'ocupava de l'alimentació dels malalts. Era l'encarregat de demanar les racions cada dia, controlant tant la quantitat com la qualitat. Segons les ordinacions, havia de tastar el menjar personalment abans de la seva distribució. Havia de vigilar que els malalts mengessin el que els tocava, i que durant les estones de descans, les cambrades estiguessin tranquil·les.

“Item, que lo Senyor Infermer al dinar, y sopar dels malalts hage de anar detras lo carretó, y veurer las porcions ques donan als malalts, y quins tenen necessitat de alguna cosa, pera que sels done”.

A més de l'infermer hi havia els pares i mares de cada cambra, i els cambrers i cambreres, que també en tenien cura.

A banda d'aquest personal de l'hospital, des de bon principi hi va haver persones, mogudes per un esperit de caritat cristiana, que visitaven els malalts i ajudaven en el que era menester, bé a títol personal, bé formant part d'associacions pietoses. El 1504 es va constituir la Confraria de la Santa Creu, que escollia setmanalment dos homes i dues dones (setmaners i setmaneres) per visitar regularment els malalts i comprovar si eren degudament assistits. El 1535 una reglamentació interna de l'Hospital regulava aquestes visites.

A finals del segle XVI, el 1599, es fundà a Barcelona, a l'església de Betlem, la Congregació de Cavallers de la Nativitat de Nostra Senyora, confraria benèfica de laics, formada per cavallers, artistes, mercaders i artesans, que volia ajudar els malalts i necessitats d'hospitals i presons de la ciutat, especialment els de l'Hospital de la Santa Creu. Ja al segle XVIII, Francesc Darder, metge cirurgià de l'Hospital i membre de la Congregació, observant que per manca de personal l'atenció a les dones era menor a la que rebien els homes, proposà a la congregació fundar una causa pia. El 1731, amb el seu llegat es constituí la Causa Pia Francesc Darder, formada per una comunitat de dones laiques que atenien les malaltes de l'hospital, a les hores de dinar i sopar, i que reberen el nom popular de darderes. En 1787, la junta de l'hospital els hi encarregà la cura de totes les dones malaltes de la institució, substituint les cambreres. Les darderes residien en una casa al mateix carrer de l'Hospital.

Pocs anys després es constituïren, per tenir cura dels malalts, dues associacions més, una masculina i una altra femenina. La germandat dels Germans de la Caritat es va crear el 1784, quan el jove voluntari de l'Hospital Jaume Sayrols i nou joves més es van oferir a la MIA per dedicar la seva vida a cuidar els malalts, per amor a Déu. Aquell mateix any es van redactar les Ordinacions que regirien les obligacions dels aspirants. Inicialment, els joves vivien a la mateixa sala que els malalts, però el seu ràpid creixement va fer que se'ls construís, amb donatius de diversos benefactors, uns espais annexats a la Quadra de Sant Pere.

La germandat femenina va passar per diferents vicissituds, abans de quedar instal·lada a l'Hospital. El 1790 hi van treballar les Filles de la Caritat, associació fundada a París per Sant Vicenç de Paül i Santa Lluïsa de Marillac. Tanmateix, com que no depenia totalment

de la MIA (Molt Il·lustre Administració) , sinó dels superiors del seu orde religiós, es van generar alguns conflictes amb l'Hospital. Com que no s'arribà a un acord, les Filles de la Caritat abandonaren l'hospital. Hi quedaren algunes, que van ser la llavor de la nova comunitat, ja sota la jurisdicció de la MIA. Les Germanes Hospitalàries de la Santa Creu es van crear el 1792, amb el llegat de l'Obra Pia de Llupià. La incorporació de les Hospitalàries, que tenien darrere l'important llegat de Llupià, va generar malestar amb l'Administració de les darderes, perquè van haver de deixar la cura de les dones malaltes i nens i dedicar-se només a les dones dementes. A partir de 1813, amb la invasió francesa, van ser expulsades de l'Hospital i en retornar només van col·laborar en les hores de donar el menjar a les malaltes.

De les ordinacions i reglaments de les tres comunitats podem extreure, a grans trets, les tasques que realitzaven les germanes i germans.

Imatge 35
Sala Gòtica femenina de l'Hospital de la Santa Creu

Havien d'acompanyar els metges i cirurgians en les visites; portar als malalts els xarops, ungüents, olis i qualsevol altra substància que tinguessin receptada, ajudant-los a prendre'ls o posar-los-hi si no podien fer-ho sols.

Havien de mantenir els malalts nets, escombrar les sales, fer els llits, canviar les màrfegues. Portar la roba bruta a la bugaderia, comptar-la i plegar-la quan la tornaven neta. Si s'havia de cosir, portar-la al departament de les dones dements. Les darderes que cuidaven les boges també es van haver d'ocupar de la bugada de les sales, durant els pocs anys que en van ser responsables. També s'ocupaven dels àpats. Havien d'anar a la cuina a buscar el caldo, el pa i la carn i distribuir-ho. A banda havien de fer companyia als malalts, tenint cura tant de la seva salut física com de l'espiritual, resant amb ells i procurant que rebessin els sagraments quan calia.

Les germanes i germans van continuar treballant a l'Hospital quan aquest es va traslladar al nou Hospital de Sant Pau i la Santa Creu, el 1929.

10. SEGLE XIX: DEL PLURALISME MÈDIC A L'ESPECIALITZACIÓ

El procés de professionalització de la medicina es va gestar en un entramat de canvi social decisiu. Aquest procés va tenir lloc en un moment històric en el qual estaven esdevenint una sèrie de fenòmens relacionats: l'emergència de les idees democràtiques i liberals que van servir de suport i sosteniment al nou marc politicoinstitucional que representava l'Estat modern, era el període en el qual s'estaven conformant els primers Estats nacionals dins del mosaic continental europeu, la revolució industrial, la formació de la classe obrera, l'expansió dels imperis colonials i el desenvolupament urbà-industrial (Menéndez, 1981). En aquest marc social en fase de transformació, la medicina científica va trobar el mitjà apropiat en el qual basar la seva supremacia, i a partir d'aquell moment serà reconeguda, legitimada i emparada per les instàncies oficials del naixent Estat modern. En aquest sentit, Foucault (1978) sosté que la implantació d'un determinat model de medicina suposa un element de control social i ideològic per part de l'Estat liberal del XIX. Al seu torn, la industrialització va alterar les formes de vida i l'estat de salut de la població, va generar nous problemes i també noves necessitats.

Els moviments migratoris del camp a la ciutat van donar com a resultat l'amuntegament de masses de població en nuclis urbans, escassament dotats. Les condicions de vida es van tornar difícils: habitatges insalubres, falta d'higiene, alimentació deficient, primers signes de contaminació produïda per les fàbriques i l'aparició de malalties noves. El proletariat fabril demandava una major assistència, conseqüència de les noves circumstàncies de vida i treball, la qual cosa els feia molt propensos al contagi de malalties.

Imatge 36

Margaret Michaelis. Mercat del carrer de l'Om, c.1933. Arxiu fotogràfic de l'Ajuntament de Barcelona

Paral·lelament, va tenir lloc la revolució sanitària (Berliner, 1984) que va implicar una sèrie de reformes mediambientals com la millora de les condicions d'habitabilitat (sanejament urbà) i de treball, el que es va traduir en part, en un descens important de la mortalitat, alhora que es va incrementar l'esperança de vida. La "sanitary revolution" va partir del descobriment del metge anglès John Snow. En la segona meitat del segle XIX la medicina va progressar espectacularment en la lluita contra les malalties infeccioses. L'avanç va acompanyar de millores en l'urbanisme, en les quals és significatiu la troballa de John Snow sobre l'origen de la malaltia del còlera. Snow va descobrir que el còlera es produïa a conseqüència de la ingesta d'aigües contaminades procedents dels rius i fonts urbanes, la qual cosa va obligar les autoritats a reestructurar la xarxa del subministrament d'aigües de consum humà. La vacuna contra el còlera i el perfeccionament de la infraestructura urbana van representar un progrés rellevant en matèria de salut pública, en una època en què l'higienisme era un element central de les polítiques governamentals. Les fites

aconseguides en la prevenció del còlera van refermar els fonaments de la medicina social ja iniciada en la Il·lustració i, alhora, van contribuir a la professionalització de la medicina científica.

La concatenació de fenòmens assenyalats a l'inici d'aquest epígraf, van configurar marc idoni per consolidar i legitimar un model de medicina, del qual van ser descartades altres opcions terapèutiques. Aquest model, més centrat en l'estudi de les funcions i els òrgans del cos, va emfatitzar l'observació dels símptomes per sobre de l'explicació de la malaltia. El saber mèdic es va basar en el coneixement del cos i les seves patologies. El focus d'atenció no es dirigia a la persona malalta, sinó que, per contra, es dirigia a la malaltia, en conseqüència el tractament de la malaltia es va tornar prioritari.

10.1 LES PRIMERES ESCOLES REGULADES DE MEDICINA A CATALUNYA. L'inici regulat de l'ensenyament de la medicina a Catalunya es pot situar en la creació de l'Estudi General de Lleida, l'any 1300. Es coneixen algunes dades anteriors i sembla que durant el segle XIV no sempre hi va haver ensenyament continuat. Una data, a partir de la qual hi ha hagut ensenyament de manera seguida sense interrupció, és la de l'any 1401, quan el rei Martí va fundar l'Estudi General de Medicina i Arts. Havia volgut fer un estudi general complet —equivalent a l'actual concepte d'universitat— però no hi va haver acord entre la Corona i les autoritats barcelonines. Això va retardar, oficialment fins al 1450 i de fet fins al 1539, la creació de la Universitat de Barcelona.

Aquest primer ensenyament es va fer a l'Hospital de la Santa Creu. Aquest hospital va ser creat gairebé al mateix temps reunint altres institucions menors de la ciutat que tenien una vida difícil. Hi va haver ensenyament continuat durant més de tres segles, fins al 1717, en què fou tancada la Universitat de Barcelona, junt amb totes les altres de Catalunya, i en què es va crear una nova universitat a Cervera. Malgrat la disposició abolicionista, els estudis de medicina es van quedar a Barcelona, si bé en una situació legal mal definida: continuava l'ensenyament de la medicina en una ciutat que no tenia universitat, i tampoc depenia de Cervera. Aquesta situació va durar relativament poc. L'any 1760 van iniciar-se nous estudis oficials de bon nivell, amb la creació del Reial Col·legi de Cirurgia. Cal dir que aleshores la medicina i la cirurgia eren professions diferents. Aquests col·legis es van crear per l'empenta principal de Pere Virgili, que va ser l'impulsor dels dos primers col·legis de

cirurgia espanyols, el de Cadis (1748) i el de Barcelona (1760). La creació era la resposta a una necessitat sanitària important, la manca de cirurgians, i el baix nivell de formació dels metges a les universitats «literàries».

El Col·legi es va instal·lar on hi havia l'hospital, i això va crear greus problemes de convivència. Al cap de pocs anys es va fer un edifici propi per a l'ensenyament no clínic amb una gran sala d'anatomia: és l'actual edifici de la Reial Acadèmia de Medicina al carrer del Carme. Pocs anys més tard es va constituir l'Acadèmia de Medicina Pràctica. Cap a la fi de segle XVIII hi va haver un intent d'unir les dues professions, en una facultat reunida. L'Acadèmia es va encarregar de dues càtedres de clínica —els primers titulars van ser Francesc Salvà i Campillo i Vicenç Mitjavila— i des d'aleshores es van poder fer els estudis complets de medicina una altra vegada a Barcelona. En el període intermedi, a Barcelona només es feien estudis de cirurgia, de manera que si algú volia ser metge havia de completar determinats estudis a Cervera. Altres feien la carrera sencera fora de Catalunya, principalment a Osca, o bé a Saragossa, València, Gandia i, fins i tot, a Tolosa de Llenguadoc i a Montpeller.

El Col·legi de Cirurgia va durar fins a l'any 1843, en què un pla d'estudis revolucionari, fet per Pere Mata, va reformar profundament l'estructura dels estudis de medicina. L'article primer del pla abolia l'ensenyament de la medicina als Col·legis de cirurgia i a totes les universitats de l'Estat. El segon creava les facultats de Ciències Mèdiques de Madrid i Barcelona, i unes quantes escoles de segon ordre. També s'organitzava, per primera vegada, un pla d'estudis estructurat i coherent, únic per a totes les facultats. Al cap de poc temps hi va haver algunes concessions, sobretot en la ubicació geogràfica de les facultats.

10.2 FRANCESCA SATORRA, METGESSA AL SEGLE XIV A BARCELONA. Algunes investigacions han anat ressituant la gran importància que van tenir les dones dins de la pràctica mèdica. Les referències que s'han anat trobant, tot i que disperses, són clarificadoras, i detalls com la concessió de llicències per exercir la medicina, cada vegada més abundants a les darreries del segle XIV i els inicis del XV, posen de manifest que, tot i la prohibició oficial, l'actuació de la medicina era habitual i se'ls reconeixia un alt grau de competència, també a la cort. Les dones amb coneixements i reputació de sanar, fins i tot famoses per l'aplicació de remeis molt concrets —com en la curació d'hèrnies o de

malalties oculars—, són presents en la documentació real i notarial, i també en les il·lustracions dels manuscrits, i en aquests documents, com en molts altres casos, queda clar que la component empírica era fonamental en la seva actuació, encara que no es pugui descartar l'accés d'algunes als textos. Cal posar atenció en el fet que l'escenari que envolta el part els estava absolutament reservat; les llevadores faran aquella delicada i especial tasca d'ajudar a parir, fins que els homes els aniran usurpant progressivament aquest lloc a mesura que avança l'època moderna.

Tot i que, ara per ara, la documentació no ens proporciona dades suficients per a acostar-nos amb garanties al coneixement de la pràctica mèdica de les dones al costat dels seus marits o bé de manera independent, s'ha posat de manifest que algunes dones van practicar la medicina i van obtenir bons beneficis i reputació en la seva tasca. No s'ha d'oblidar, que serien les dones les primeres a detectar i intervenir en les necessitats dels malalts de la casa. La transmissió de les experiències de mares a filles i l'acumulació de saviesa producte de la quotidianitat, converteixen la dona en la primera dispensadora d'atenció mèdica mentre la malaltia no s'agreugi. Una oració i un remei casolà, un bon brou de gallina o bé una purga o unes píndoles d'aquelles que es venen als mercats o a les botigues, seran el primer pas, per tractar els primers símptomes de malaltia.

Francesca Sotorra va fer una cosa excepcional al segle XIV: va exercir de metgessa i de cirurgia. Era complicat fer-ho perquè a l'edat mitjana aquesta professió estava prohibida a les dones i, de fet, Sotorra va ser amonestada i multada abans que el rei Joan li donés, dos anys després de sancionar-la, la llicència de cirurgia. El motiu pel qual el rei Joan va donar la llicència a Francesca Sotorra ja entra en el terreny de la suposició. Les dones pràcticament no tenien cap dret, no hi havia ni clavegueram ni pous negres, les deixalles es llençaven al carrer —el primer escombriaire no va existir fins a finals del segle XIV—, hi havia esclaus, grans diferències de classe social, molta violència, i als condemnats els penjaven a la plaça pública. Les ciutats eren focus de malalties i les dones van contribuir en la millora de la Medicina i de la Societat. Al segle XIV els metges ja van adquirir estatus professional davant astròlegs, matemàtics o alquimistes, ja que es considerava la Medicina com a única disciplina científica.

10.3 DOLORS ALEU, LA PRIMERA DONA LLICENCIADA EN MEDICINA DE L'ESTAT ESPANYOL I LA SEGONA QUE VA ASSOLIR EL TÍTOL DE DOCTORA AL SEGLE XIX.

S'inaugurava la segona meitat del segle XIX i l'anomenada "Segona Onada" del feminisme impregnava els discursos i el pensament de cada vegada més dones. Un incipient sufragisme començava a prendre forma als Estats Units, i en algunes parts d'Europa les dones adquirien per primera vegada en la història el dret d'assistir a la Universitat. Tot i que a Espanya no va ser així fins al segle XX, Dolors Aleu va ser una de les primeres a cursar la carrera de Medicina, a exercir la seva professió i utilitzar els seus coneixements per, entre altres coses, denunciar la situació d'opressió de les dones.

Dolors Aleu, va néixer el 7 d'abril de 1857, filla de Joan Aleu i Vendrell, de Cornudella de Montsant, i d'Eulàlia Riera i Planas, de Sant Martí de Provençals. Acabà el batxillerat el juliol del 1874 i el setembre del mateix any ingressà a la Facultat de Medicina. Sempre va tenir el suport del seu pare, polític influent, que li pagava dos escortes perquè l'acompanyessin a classe. Acabà els estudis el 1879, però no tingué permís per fer l'examen de llicenciatura fins al 4 d'abril de 1882. Finalment s'examinà a Madrid el 19 de juny d'aquell any i aprovà amb excel·lent, convertint-se en la primera dona llicenciada de l'Estat espanyol. Es doctorà també a Madrid el 8 d'octubre de 1882, quatre dies després que ho fes Martina Castells i Ballespí.

Imatge 37
Retrat de la jove Dolors Aleu [Família
Cuyàs Robinson]

Publicà la tesi doctoral titulada "De la necesidad de encaminar por una nueva senda la educación higiénico moral de la mujer (1883)". S'especialitzà en ginecologia i medicina infantil. Entre les tres primeres dones que estudiaren medicina a Espanya també hi figura Maria Elena Maseras, però únicament Dolors Aleu va exercir la professió amb consulta pròpia a Barcelona durant vint-i-cinc anys. Martina Castells morí prematurament abans de poder exercir i Elena Maseras es dedicà a l'ensenyament.

Dolors Aleu es va casar amb Camil Cuyàs i Martí el 19 d'octubre de 1883, a Barcelona. Van tenir dos fills, Joan i Camil. La doctora Aleu portà una vida professional molt activa durant 25 anys a les dues consultes que va obrir a Barcelona, de pediatria i ginecologia. Va ser professora d'higiene domèstica a la “Academia de Ciencias, Artes y Oficios para la Mujer” fundada el 1885 al número 10 de la rambla de Canaletes per la concertista d'ideologia lliberal Clotilde Cerdà i Bosch, coneguda artísticament com a Esmeralda Cervantes, i ella mateixa.

Imatge 38

Retrat de Dolors Aleu Riera al seu despatx i envoltada dels seus dos fills i el seu marit, Camil Cuyàs. Barcelona. Anys 1890. [Família Cuyàs Robinson]

També va ser autora de textos de caràcter divulgatiu, orientats a millorar la qualitat de vida de les dones, especialment en l'àmbit de la maternitat, com ara “Consejos a una madre sobre el régimen, limpieza, vestidos, sueño, ejercicio y entretenimiento de los niños”. Advocà perquè s'abandonés la cotilla, que oprimia el tòrax i afinava la cintura de les dones, perquè dificultava la circulació sanguínia i provocava desmaigs.

El seu fill Camil va estudiar medicina, però va morir de tuberculosi a 23 anys. Després d'aquest fet, no va tornar a passar consulta i es va tancar a la torre del barri de la Salut on residia. Va morir dos anys després, el 18 de febrer de 1913, la família creu que no va superar la pena de la mort del seu fill.

11. EPÍLEG

El model sanitari català és una forma peculiar d'atendre les contingències sociosanitàries del conjunt de la població, sobre la base d'una tradició organitzativa que integra a diferents actors com la societat civil, els municipis, l'Església, les mutualitats, les fundacions públiques o privades, que al llarg dels segles s'han coordinat i complementat per a oferir una assistència sociosanitària de qualitat, més enllà del pobre o del transeünt. Aquest model es basa en un concepte solidari de la societat aconseguit a través del pactisme social, preservat en el Dret Civil català. Al llarg del segle XX, en els 3 períodes d'autogovern que ha tingut Catalunya, s'ha adaptat, sense perdre els seus trets essencials, a les noves condicions econòmiques, socials i científiques que conformen la contemporaneïtat, assolint un remarcable nivell d'eficiència i un apreciable consens social.

A títol informatiu, us direm que en la classificació internacional dels dos-cents cinquanta hospitals més ben considerats en l'àmbit mundial que publica anualment la revista "Newsweek", a l'última edició de març de 2023, hi figuren l'Hospital Clínic al número seixanta-dos i el de la Vall d'Hebron al número vuitanta-tres.

L'hospital de Sant Pau en la classificació per països, figura en el lloc número catorze dels millors hospitals pel que fa a tot l'estat espanyol, encara que no figura entre els dos-cents cinquanta millors en l'àmbit mundial.

12. BIBLIOGRAFIA

- Alcoberro, Ramon (2022). Ètica de les virtuts a l'aula. http://www.alcoberro.info/assets/17etica-de-les-virtuts_legitimitat.pdf
- Arrizabalaga, Jon (2006). Hospitals, Història i Medicina: l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. <https://digital.csic.es/handle/10261/36468>
- Bassegoda i Nonell, El dietari de Lluís Domènech i Montaner: febrer-novembre de 1893, RABASJ, Barcelona 1994.
- Biblioteca de Catalunya. La cura dels malalts a l'Hospital de la Santa Creu (01-2019). <https://www.bnc.cat/esl/El-Blog-de-la-BC/La-cura-dels-malalts-a-l-Hospital-de-la-Santa-Creu>
- Biblioteca de Catalunya. Què menjaven a l'antic Hospital de la Santa Creu? (09-2021). <https://www.bnc.cat/El-Blog-de-la-BC/Que-menjaven-a-l-antic-Hospital-de-la-Santa-Creu>
- Borràs, M.L., Escrits polítics i culturals, 1875-1922, La Magrana, Barcelona 1991
- Calpena, Enric. Barcelona, Una Biografia. (2015) Edicions 62
- Cirici, Alexandre. Barcelona Pam a Pam. (1973) Editorial Teide
- Cuadernos de Arquitectura, 52-53, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1963. Domènech i Montaner, any 2000. Fons de l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona 2000.
- Conejo, Antoni (2002). Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement. <https://www.tdx.cat/handle/10803/2006#page=1>
- J. Corbella i Corbell, Catedràtic de Medicina Legal. Universitat de Barcelona. Facultat de Medicina i Ciències de la Salut. <https://www.ub.edu/portal/web/medicina-ciencies-salut/historia>
- Cortijo, Dani. Històries de la història de Barcelona. (2010) l'Arca Barcelona
- Elsevier. Revista científica medicina clínica. <https://www.elsevier.es/es-revista-medicina-clinica-2-articulo-antecedentes-del-modelo-sanitario-catalan-S0025775315300300>

- Enciclopèdia.cat.: Lluís Domènech i Montaner, en el 50è aniversari de la seva mort, 1850-1923, Barcelona 1973. <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/lluis-domenech-i-montaner>
- Jiménez Herrera, Ricard. Historiador i Arqueòleg, soci de Cooltur Turisme
- Losantos, Marga, cura dels malalts a l'hospital de la Santa Creu. Biblioteca de Catalunya. <https://www.bnc.cat/El-Blog-de-la-BC/La-cura-dels-malalts-a-l-Hospital-de-la-Santa-Creu>
- Massons, Josep Maria. «Els hospitals militars de Barcelona». Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut, 1988, Vol. 9, p. 225-236, <https://raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/43964>
- MUHBA Museu d'Història de Barcelona. Barcelona hospitalària. <https://www.barcelona.cat/museuhistoria/es/jornades-i-seminaris-2019/barcelona-hospitalaria-la-ciudad-y-sus-hospitales-siglos-xiv-xviii>
- Panadero Diaz, Matilde (2006). Del Pluralismo Médico a la Profesionalización de la Medicina (Tesis de doctorado Universidad de Sevilla). <https://idus.us.es/handle/11441/14017>
- Tomàs Pérez, Magdalena. El uso terapéutico de la alimentación en la Baja Edad Media. Universidad de Valladolid. <https://uvadoc.uva.es/handle/10324/4156>
- Sagraments, ritus i litúrgies de l'Església Catòlica. Unció dels malalts. Viquidèdia: https://ca.wikipedia.org/wiki/Unci%C3%B3_dels_malalts
- Saguer Gavalda, Eulàlia (2019-2020). Universitat de Barcelona. Dones i assistència a la Barcelona baix medieval. L'exemple de madona Estàcia. https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/174510/1/TFG_Saguer%20Gavalda_Eulalia.pdf
- Solà, Àngels i Farré, Antoni. ((1977) Gran Enciclopèdia Temàtica Catalana. (1977) Ediciones Mateu, S.A.
- World's Best Hospitals 20234. Newsweek. <https://www.newsweek.com/rankings/worlds-best-hospitals-2023/spain>

13. PROCEDÈNCIA DE LES IL·LUSTRACIONS

Nr. Procedència de les imatges	
Portada	Antic Hospital de la Santa Creu I. Escales d'accés per a les dones i oficina de Farmàcia II. Pati gòtic Santpau.cat: https://www.santpau.cat/es/web/public/recull-fotografic
	Hospital de Sant Pau. Pavelló d'Administració: I. Façana Nord II. Vestíbul amb voltes a la catalana III. Vitralls de la porta d'accés al passadís IV. Volta del sostre de l'Escala d'Honor amb la claraboia-vitrall d'Antoni Rigalt Autor: Enric Martínez. Les Pedres de Barcelona. https://www.blogger.com/profile/04435621793030207916
1	Representacions dels antics hospitals al Llibre de Taula de 1674. Bloc d'història de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau. https://desantacreuasantpau.blogspot.com/2018/09/el-llibre-de-taula-de-la-casa-de.html
2	Capella d'en Marcús o de la Mare de Déu de la Guia. Masters, Bob. http://hdl.handle.net/10687/50105
3	Capella de Sant Llàtzer a la Plaça Pedró. Monestirs Puntcat. http://www.monestirs.cat/monst/bcn/bn02mati.htm
4	Absis de la capella de Sant Llàtzer. http://www.monestirs.cat/monst/bcn/bn02mati.htm
5	Ell conegut com "Llibre de taula". 'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. https://desantacreuasantpau.blogspot.com/
6	La creu al pati de l'antic hospital de la Santa Creu, és idèntica a la que es pot veure a l'hospital de Sant Pau com a símbol de continuïtat d'ambdues institucions
7	Entrada a Entrada a la Reial Acadèmia de Farmàcia Santpau.cat: https://www.santpau.cat/es/web/public/recull-fotografic
8	Cartell realitzat per Joan Llimona (1860-1926) per estimular als ciutadans a fer donacions benèfiques a l'hospital. Revista El Pou, edició número 9 (2019) https://raco.cat/index.php/ELPOU/issue/view/29478

9	Cambra de Sant Pere (1919). És la és antiga i va ser l'antiga infermeria d'homes. Actualment es la Sala de Llevant de la Biblioteca de Catalunya. https://www.santpau.cat/es/web/public/recull-fotografic
10	Cambra de Sant Pere (1919), actualment es la Sala de Llevant de la Biblioteca de Catalunya. https://www.santpau.cat/es/web/public/recull-fotografic
11	La capella de l'Hospital de la Santa Creu i de l'antic Hospital d'en Colom http://desantacreuasantpau.blogspot.com.es/
12	Hospital de Sant Pau, localització dels terrenys després de la permuta. Santpau.cat: https://www.santpau.cat/es/web/public/recull-fotografic
13	Escultura dedicada a Pau Gil, obra d'Eusebi Arnau i Josep Casan, situada a l'entrada principal de l'Hospital. Autor: Enric Martínez. Les Pedres de Barcelona. https://www.blogger.com/profile/04435621793030207916
14	Vista aèria de tot el conjunt de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Santpau.cat: https://www.santpau.cat/es/web/public/recull-fotografic
15	Lluís Domènech al vestíbul del Pavelló d'Administració de l'Hospital de Sant Pau. Autor: Enric Martínez. Les Pedres de Barcelona. https://www.blogger.com/profile/04435621793030207916
16	Interior del Palau de la Música Catalana. Palau de la Música: https://www.palaumusica.cat/es/visita-guiada_596665
17	Casa Navàs, Reus. Ajuntament de Reus: https://domenechimontaner.reus.cat/
18	Hospital Psiquiàtric Pere Mata, Reus. Ajuntament de Reus: https://domenechimontaner.reus.cat/
19	Imatge centenari mort Lluís Domènec i Montaner. Ajuntament de Reus: https://domenechimontaner.reus.cat/
20	Típica escena d'un grup de dones assistint un part de l'Edat Mitjana, època en què va exercir la metgessa catalana Francesca de Barcelona, muller de Berenguer Satorra. Font: Galeria de Metges Catalans. Unitat d'Estudis Acadèmics del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona: https://www.galeriametges.cat/galeria-fotografies.php?icod=EFDD

21	Visita a l'Hospital de la Santa Creu amb la UIC–21/03/23. Autora: Anna Brugulat
22	Representació de les Dides a l'Edat Mitjana. Autor: BEP AL·LÈS https://www.eliris.cat/2018/12/03/les-dides-a-ledat-mitjana/
23	Una dida alletant un nadó. Revista Sapiens. Autor: Paul Nadar Wikimedia Commons: https://www.sapiens.cat/temes/dones/l-ofici-de-les-dides-al-llarg-del-temps_201030_102.html
24	Imatge 24 Pintura original de Jean-Étienne Liotard. https://www.google.com/search?rlz=1C1ZKTG_caES924ES924&q=Jean-%C3%89tienne+Liotard.+las+servientes&tbn=isch&source=univ&fir=PptTCIUNppefCM%252CUEVzbG3F2WiShM%252C_%253B2hkmkVCHdk3bQM%252CUoT6IkFz4ScJRM%252C_%253B7-kqwi2-M7LaJM%252CUeUQG910VfJcM%252C_%253BnzTIKWSPb5NSgM%252C686UhlP5vjBKAM%252C_%253BQal59X1NVkhSUM%252C3rQQN3bN1dAdXM%252C_%253Bkwvfw_1ydiL4M%252CRA7RvJqoVs9Y1M%252C_%253BKJgcOL9EMp24kM%252Cc7t-9yLyHcYeM%252C_%253BOaPUt5hLVG0gMM%252C686UhlP5vjBKAM%252C_%253Bc1a6aot93OCfoM%252CSnBmLbaHzItVgM%252C_%253B-rmOH1qM_dLS-M%252CTKVx6Ys9S7H8wM%252C_&usg=AI4_-kSTOWSqKa5nUuqjIL9M74Rx46JS4g&sa=X&ved=2ahUKEwiY-J3OvNH-AhUdiv0HHR1cAtiQjkEegQIGBAC&biw=1443&bih=738&dpr=0.9#imgsrc=KzP-DGUTck27YM
25	Laboratori a l'antic Hospital de la Santa Creu de Barcelona. https://www.santpau.cat/es/web/public/recull-fotografic
26	Dones documentades que treballaven a l'Hospital i Percentatge de dones documentades dedicades als diferents àmbits de l'Hospital. • Saguer Gavalda, Eulàlia (2019-2020). Universitat de Barcelona. Dones i assistència a la Barcelona baix medieval. L'exemple de madona Estàcia. https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/174510/1/TFG_Saguer%20Gavalda_Eulalia.pdf
27	Representació d'Anastàsia Spatafora. Detall del fresc Accoglienza, educazione e matrimonio di una figlia dello spedale de Domenico di Bartolo (1441-1442), situat al complex de Santa Maria della Scala, Siena. ARTE MODA ARCHIVE, Centro Arti Visive dell'Università degli Studi di Bergamo: http://artemoda.unibg.it/index.asp
28	Unció dels malats', part dels Set Sagraments (1445) per Roger van der Weyden. https://ca.wikipedia.org/wiki/Unci%C3%B3_dels_malalts
29	Visita a l'antic Hospital de la Santa Creu amb la UIC – 21/03/23. Autora: Anna Brugulat– 21/03/23
30	Llibre de compres i registre de racions per els malalts. Biblioteca de Catalunya. https://www.bnc.cat/El-Blog-de-la-BC/Que-menjaven-a-l-antic-Hospital-de-la-Santa-Creu

31	Comptes del comprador, panicer, guarda-roba, procurador major relatius a llegums, arròs, blat, vi, fil i roba. Biblioteca de Catalunya. https://www.bnc.cat/El-Blog-de-la-BC/Que-menjaven-a-l-antic-Hospital-de-la-Santa-Creu
32	Epidèmies a Barcelona. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. https://ajuntament.barcelona.cat/arxiunicipal/arxiuhistoric/ca/epidemies-la-ciutat-de-barcelona-1333-1651
33	Cuina situada al claustre, avui descobert. https://www.bnc.cat/El-Blog-de-la-BC/Que-menjaven-a-l-antic-Hospital-de-la-Santa-Creu
34	Llibre d'entrades de malalts a la Biblioteca de Catalunya, i una pàgina d'un registre de l'any 1473. https://mdc.csuc.cat/digital/collection/hospstcreu/id/141
35	Sala Gòtica femenina de l'Hospital de la Santa Creu. https://www.santpau.cat/es/web/public/recull-fotografic
36	Margaret Michaelis. Mercat del carrer de l'Om, c.1933. Arxiu fotogràfic de l'Ajuntament de Barcelona. https://ajuntament.barcelona.cat/arxiunicipal/arxiufotografic/sites/default/files/publicacio_margaret_michaelis.pdf
37	Retrat de la jove Dolors Aleu. (Família Cuyàs Robinson). Galeria de metges catalans. https://www.galeriametges.cat/galeria-fotografies.php?icod=El#PrettyPhoto
38	Retrat de Dolors Aleu Riera al seu despatx i envoltada dels seus dos fills i el seu marit, Camil Cuyàs. Barcelona. Anys 1890. [Família Cuyàs Robinson]. Galeria de metges catalans. https://www.galeriametges.cat/galeria-fotografies.php?icod=El#PrettyPhoto